COMMENTARIA VITI AMERBAHCII in Ciceronis tres libros de Officijs.

Iam denuo ab ipso autore recognita, & multis in locis aucta.

Cum gratia & priuilegio Imper.

M. D. XXXIX.

LIBER AD LECTOREM.

Non tantum tibi nunc Lector me trado legendum,
Trado, ſed ut noſtri cenſor & eſſe queas:
Sic tamen, ut lector maneas, cenſorq́; nec ultra,
Quàm decet officium, progrediare, tuum.
Eſte procul, quibus eſt odium uenale, fauorq́;,
Pectoraq́; Illyrica ſunt nigriora pice.
Hos uolo, quos ficum delectat dicere ficum,
Quiq́; ſcapham poſſunt dicere uelle ſcapham.
Quod ſi non illos potero uitare, paratum
Nepenthes norint ſemper adeſſe mihi.

CLARISSIMO ET GENEROSISSIMO PRINcipi Iohanni Ernesto, Saxoniæ Duci, Lantgrauio Turingiæ, Marchioni Misniæ, Mecœnati suo Vitus Amerbachius S. P. D.

Vm proposuissem mihi, tum ob alias causas tum q; rogatus essem ab amicis quibusdam, ædere istas commentationes, quas superiore anno conscripsi, in libros Ciceronis de Officijs, & dictaui nonnullis honestis, & mei literarumq; amantissimis adolescentibus in hac schola priuatim, quando ab alijs laboribus, quorum ut publicè, non prorsus nullos, ita priuatim satis magnos pro mea imbecillitate sustineo, meum quoddam ocium, & uelut uacationem haberem: nihil perinde mihi in uotis fuit, quàm ut tibi placerent, Clarissime Princeps, ac aliquid accessionis, quantulumcūq; esset, facerent tuis studijs, & culturæ: tum etiam, ut alijs pueris & adolescentibus, uel ad intelligendum Ci-

ceronem, uel ad iudicandum, uel etiam ad cogitandum de tota hac parte Philosophiæ, quæ à moribus & consuetudine Græcis ἠθικὴ dicitur, Latinis aut morum, aut officiorũ, aut uirtutum doctrina, & ratio, aliquod afferrent adiumentum. Quanquam enim non hoc efficit, sola cognitio talium rerum, ut simus iusti, fortes, aut liberales, & item alijs uirtutibus præditi, honestéq;, & bene, ac beatè, & congruenter naturæ uiuamus: non tamen leuißimũ pondus habet illa ad hoc, quod dicunt honestè, & rectè uiuere. Idq; uel ipse Aristoteles, qui propter hoc Socratem reprehendit, quod uirtutem in scientia posuerit, aut uoluerit esse tantum scientiam quandam uirtutem, cogitur concedere, cum, ut inquit Poëta, ignoti sit nulla cupido, sed tum intelligentia rerum extimulet nos ad agendum aliquid, tũ ipsæ res pro eo, ac pronunciatæ à nobis sunt bonæ esse, aut malæ. Quod autem non sit hoc solius doctrinæ munus, ut homines sint boni, & probi, declarant multa exempla non tantum superiorum temporum, sed præsentium etiam. Quot enim fuerunt ingeniosi, quot eruditi uiri, qui multa perturpiter fecerũt, &, si quas, paucas illas habuerunt uirtutes? Quot nunc sunt exculti literis, qui malunt tamen de uirtute alios docere, quàm ipsi facere, quæ uirtus iubet & præscribit? Non hoc dico literarum odio, ut calumniatores

interpretari

interpretari possunt, & solent, sed ut ostendam, in doctrina & Philosophia non hoc tantum esse positum, ut simus boni uiri, sed alijs etiam, & quidem grauioribus adminiculis ad eam rem opus esse. Ego quidem sentio, & sine pudore fateor, nō statim esse me quando uideo, & intelligo, quid sit honestum, ad faciendum etiam idoneum, aut promptum. Quid igitur deest ad uirtutem habendam, cum nunc est cognita? Magnæ sunt de hac re ueterum sapientum, & difficiles disputationes, sed hoc tamen est maximè consentaneum rationi & naturæ, quod Aristoteles docuit, usum, & exercitationem, aut consuetudinem debere cognitioni accedere, quendamq; naturæ impulsum, quem Græci uocant δεινότητα, aut ὁρμὴν φυσικὴν, quæ tanquam supremam uirtuti manum imponat. A Christianis doctoribus hæc non paulo aliter explicātur. In eo tamē cum Philosophis concordant, quod nō omnino tollunt ex natura, nisi si qui sunt plus quàm Stoici, uirtutes, & illa uirtutum initia, & incrementa, & perfectiones, quatenus possunt in hac infirma natura esse, uersanturq; tantum fere intra præcepta secundæ tabulæ Diuinæ legis, atq; actiones pariunt, quæ illi uocāt bona opera, quæ ad homines inter ipsos respiciunt. Sed huc illa non pertinent. Quare neq; ij, qui literas didicerunt, neq; illi, qui usu nunc & consuetudine, quo-

damq; naturæ beneficio sunt hoc assecuti, ut & ament uirtutem, & faciant plerunq; illa, quæ cum ratione consentiunt, putare debent ueram se & absolutam uirtutem habere. Alteris enim deest cognitio, seu φρόνησις, alteris consuetudo, & exercitatio. Atq; tu Ornatißime Princeps, cum non omnino nihil habeat momenti ad honestatem, & officij rationem cognitio, & doctrina, meumq; hoc sit propositum & studium, ut hoc opusculum Ciceronis probatißimum, & dulcißimũ illud quidem, facilius & clarius intelligi queat, adeoq; illud Philosophiæ genus, quod ad uitam est accommodatißimum, & quod Principes in primis commendat, debes religiose de omni genere præceptorum sentire, diligenter ea legere ac discere, præsertim quæ de moribus, & à doctißimis hominibus, inq; sua Repub. Principibus perscripta sunt, & ea deinde beneuolentia & studio me complecti, quo complecteris alios, quoq; complecti omnes, qui conantur talia, debere te iãdudum persuasum habes. Id quod multis manifestis argumentis testatum nobis quotidiè facis, cum & ipse literarum studia colis, & quibuscunq; potes officijs & honoribus afficis honestas artes, earumq; professores. Qua in re nihil adeo mirum uidetur mihi fieri, Nam, & si hoc tempore pauci Principes magnifaciunt illas disciplinas, tamen cũ maiores tui

semper

ſemper unicè dilexerint pacem, & omnia, quæ pacem adiuuare poſſunt, inter quæ uel primas literæ tenent, præcipuè uerò patruus tuus Princeps nulli ſecundus, uel ſapientia, uel pietate, uel amore erga ſuos ciues, & paulo ante pater cum alijs uirtutibus inſignis, tum integritate & conſtantia præcipuus, & hoc tempore tuus frater, de quo nihil nunc aliud dico, niſi quod illius maximè cura & uigilantia perfectum eſt, ut tam diu in hoc pulcherrimo ludo, & tractatione literarum, uelut in incepto curſu ad uirtutem detinereris: Cum, inquam, ſemper dilexerint pacem, & literas illi, nõ aliter debuiſſe, aut potuiſſe fieri arbitror, quàm ut tu quoq; maiorum ueſtigijs incedens, illa faceres, quæ facere Saxonicos Principes nunc propemodum naturale, aut hæreditarium eſt, quæq́; tuis maioribus æternam gloriam pepererunt. Nihil fingo, quod facere procul à meis moribus abeſt, hoc dico prorſus, quod ſentio, putoq́; uerũ me dicere, & multo, quàm conueniebat, tenuius. Vnde autem eſt illa immortalitas, & perpetuitas ueſtræ gloriæ? Non quidẽ certè ex uirtutibus tantum ueſtris, quanquam ex illis præcipuè, ſed proſunt ad hoc ſcripta etiam doctorum uirorum, qui in ueſtra ſchola ſemper fuerunt, quàm diu illa fuit, ſingulares. Et pro ſummis ueſtris beneficijs in totam rem literariã hoc gratiæ uobis rependũt, quod ut in

ſpeciem exiguum eſt, ita maius, & durabilius, quàm ullæ opes, aut potentia, ſicut egregiè & uerißimè canit Ouidius:

Tabida conſumit ferrum, lapidemq́; uetuſtas,
 Nullaq́; res maius tempore robur habet.
Scripta ferunt annos, ſcriptis Agamemnona noſti,
 Et quiſquis contra, uel ſimul arma tulit.

Breuius idem & ſignificantius Græcus Poëta dixit hoc uerſiculo:

Ἐκ μουσῶν ἀγαθὸν κλέος ἔρχεται ἀνθρώποισι.

Verum non hoc tantum faciunt eruditi homines, ut uirtutes, & præclarè facta Regum & Principum notæ ſint in multam poſteritatẽ, ſed uitia quoq; illorum depingunt poſteris, & rectè quidem, cum, ut uirtutes laudem, ita uitia mereantur uituperationem. Quam ob cauſam quoq; ſapienter non tantum ualde amauit doctos uiros Alexander Seuerus Imp. ſed formidauit etiam, ne de ſe aliquid aſperum ſcriberent, & cauit, quantum potuit fieri, ne rectè aut uerè poſſent hoc facere aliquando. Quæ poterant hic multa alia dici de laudibus literarum, & officio Principum in conſeruandis ijs, & colendis, cum & nota nunc ſint, & talibus uocibus quotidie aures tuæ circumſonent, omitto illa, & quædam potius addo pauca de hoc Ciceronis opere, & hiſce meis ſcholijs. Et

lijs. Et certè uel propterea debent omnibus hi libri commendatißimi esse, quod præcipiunt de honestis actionibus, & ea uitæ ratione, sine qua nemo potest hominem agere, & ne quidem dignus esse hominis appellatione. Quod tu proculdubio probè intelligis Optime Princeps, nec habes opus ea de re longa oratione. Iam ea luce & elegantia usus est Cicero in hac disputatione, ut nullam eius Philosophicā disputationem, quanquam multas longè prolixiores eius generis nobis scriptas reliquit, huic anteferendam putem. Certè, quod ad utilitatem attinet, hæc facilè cæteras omnes uincit. Quàm aptè definiuit, quàm pulchrè diuisit Officium? quàm commodè partitus est totam disputationem in suas partes, uelut corpus aliquod in sua membra? quàm diligenter inuestigauit initia, unde omne officium oritur? Quàm appositis usus est exemplis, quàm illustribus tum exemplis tum similitudinibus, quàm doctis & ingeniosis collectionibus? Quàm multas & graues sententias ex Platone, & alijs magnis Philosophis, & scriptoribus ueteribus desumpsit? Quàm grauiter reprehendit aliquando magnos aùtores? Sed quis omnia queat enumerare, quæ in hoc uolumine sunt aut recte aut ornate dicta? Infinita sunt illa. Potest hoc tibi etiam satis argumenti esse, cognoscēdum esse hoc opus diligentißime, quod idem Seuerus nobilißimus

Imp. adeò lectione eius delectatus est, ut latina legẽs nihil penè aliud legerit, q̃ libros Ciceronis de officijs Et Augustus Cæsar capto eo libello de manibus cuiusdã suorũ nepotum, & plurima eius parte stando perlecta, reddidit eũ illi, hæc uerba addens: Eloquẽs hic uir, eloquens fuit fili, & amans patriæ. Venio nunc ad meos commentarios. Recte enim uidentur mihi appellari sic posse, cũ exponant summatim Ciceronis sententiã oratione continua, & hoc in posterioribus libris paulo prolixius. Præter hoc autem sunt addita similia dicta ex autoribus Græcis & Latinis, ubi uisum est commodum. Adscripsi etiam locos ex Græcis maxime, si quos potui, aut citatos integros à Cicerone, aut signatos tantum, aut etiam uersos, Postremo intricatiores, et difficiliores disputationes paulo uberius, & liberius, prout est mea consuetudo, explicaui, illæ tamen non multæ sunt, & sic longæ, ut sine fastidio legi arbitrer eas posse. Ac Cicerònis sententiam, quoties ita se res dedit, cum Aristotelis sententia contuli, sic tamen, ut pro rerum subtiliore, & preßiore explanatione magis in Aristotelis, quàm Ciceronis iudicium & sententiam inclinauerim. Atq; id unicuiq; liberum esse existimo. Quod si cui uidebor durius, & impudentius fecisse, quod non omnia Ciceronis approbauerim, sic ille putet, nec defensione mea Ciceroni admodũ

opus

opus esse, nec mea, aut cuiusq; alterius reprahensio ne, laudibus eius amplißimis, quod sit alicuius momenti, posse decedere, Et non studio diminuendarũ laudum Ciceronis, quẽ amo, ut qui maxime, gratia quicquam dixisse. Praeterea hoc quoq; ille meminerit, hominem fuisse Ciceronem, & de talibus rebus disputasse plerunq;, quae in uarias partes agitari possunt ipsius etiam iudicio. Quo magis miror illorum uel stultitiam, uel puerilem amorem, qui pro singulis tantum non syllabis Ciceronis, aut aliorum magnorum autorum, tanquam pro patria, aut pro aris & focis, dimicandum sibi esse censeant. Porrò tametsi multae annotationes eruditae, & utiles, tum his annis aliquot, tum antea quoq; à doctißimis uiris in hoc Ciceronis opus sunt aeditae, illisq; neutiquã nos pares sumus, non tamen existimo, nullum locum inter horũ scholia meos Commentarios habere posse. Et hoc audeo affirmare, à nemine hactenus, quod ego sciam, isto modo, & ratione expositos esse hos Ciceronis libros. Quàm bene aut foeliciter, alij iudicent. Voluntas profectò, & studium, aut labor adeò mihi non defuit, quicunq; erit euentus, ut pleraq; uideri poßim etiam, quàm conueniebat, exposuisse superstitiosius, Habes nunc Praeclarißime & Clementißime Princeps, & satis prolixè habes, quae ad commendationem partim huius operis, partim

studij,

studij, & conatus mei, tum etiam meiipsius ad te hoc tempore mihi scribere in animo fuit. Et rogo te uehementer, à tam honestis laboribus, ut ne me abstrahas, sed potius ad eos inuites, & accendas. Quod fiet, si animaduertero tibi non omnino, quod feci, bono quidem animo, & pleno erga te summi amoris, & obseruantiae, displicuisse. Vale. Et, sicut ego tibi Princeps clementissime cupio cōmendatus esse, ita cupio & expeto, & precor, ut Christo Opt. Max. tu sis quàm commendatissimus. Iterum uale. Datum Vitembergae V. Idus Nouemb.

AD PRINCIPEM.

Heroum soboles paruum clarissime Princeps
Hoc tibi commissum protege mitis opus.
Parua decet magnos defendere: parua tuetur
Sic Deus, & maius nil queat esse Deo.

VITVS AMERBACHIVS candidis Lectoribus S. D.

EXcitat auditor studium, laudataq; uirtus Crescit & immensum gloria calcar habet, Ingenuè dicit Poëta, nosq; professores artium sæpe id sentimus, nec est hoc dißimulandum quacunq; ratione fiat in natura, non mala, ut existimo per sese, aut si quis alioqui sibi norit imperare. Sic uos quoq; Lectores excitauistis magnum quoddam meum studium erga uos, & hoc meum opusculum non quidem audiendo me concionantem uobis, quanquam concionantem etiam aliquo modo uobis, sed legendo meas nugas illas fortasse, quæ tamen, si tales omnino sunt, non cum paucis huius seculi scriptoribus id commune habeant: Si quid patrocinatur peccato illorum, qui peccant, multitudo: certè mihi non sine labore constant, quæcunq; sunt illæ, nec studium docendi mihi defuit. Cur enim nō arbitrer, uos etiam legiße, cum eas emeritis adeò cupide, ut nunc sibi recudendas Librarius existimet? Nolo enim putare uos in eorum numero eße, qui hoc agunt potius ut habeant libros, & uideantur eorum lectores, quàm ut legant, ac utantur eis rectè. Quod ut non est omnino ex sese turpe, ita qui uelut Magistratum aliquem

aliquem in hac literaria Republica gerunt, hoc ne possunt quidem commodè facere. Sed ineptus sum, qui meum etiam librum huc referendum censeam. Quanquam quid uetat hoc me de uobis sperare, & ex emptione, tanquam ex manifesto signo quandam uestram erga me beneuolentiam colligere? Siue autem decipior in hac animi mei inductione, quod certè nolim, siue, quod expeto, et spero, uerus mihi uates fui, perpulsus hac re, meos istos commentariolos quàmprimum ad me perlati sunt ex officina Typographica, relegi totos ac emendaui, sicubi corruptè scriptos inueni: Inueni autem in plerisq; locis: & quædam etiam addidi, magis ornandorum ipsorum, & implendarum postremarum, quæ erant uacuæ, paginarum gratia, quàm qui existimauerim aliquid deesse iustæ expositioni, præsertim correctis nunc erroribus chalcographicis. In ordine prorsus nihil mutatum est, ac separaui à disputatione Ciceronis nostram expositionem, sic, ut quædam coniunctio tamen sit facta, licetq; si libet, hoc uocare uel separatam coniunctionem, uel separationem coniunctam. Non autem existimo in hac re peccatum aliquid esse, cum & ijs, qui habuerunt antea Ciceronis hoc opusculum seruitũ sit descriptione superiore, & nunc seruitur ijs, qui nondum habent. Puerorum enim & adolescentium, ac imperitorũ adeoq;

tenuiorum

tenuiorum caussa hoc laboris est susceptum. Habent sapientes, & docti alia, quæ uel legant, uel ipsi componant, longè his nostris meliora, & perfectiora, nec suum cuiquam inuideo. Mihi satis est, me & meos quosdam delectare, & iuuare, donec aut similis illis factus fuero, aut paulò propius ad eos accessero. Non cupio mihi locum inter hos dari, ut qui norim infirmitatem meam, & res ipsa testatur, magna ex parte res pueriles hic me tractasse, eroq; cōtentus eo, quemcunq; tum ipsi, tum fortuna mihi locum tribuerit. In eorum enim potestate, aut iure aut iudicio prorsus esse nolo, qui aut nihil horum didicerunt, aut si quid didicerunt, odio & inuidia transuersi aguntur ita, ut nequeant iudicare. Molestum est genus hominū utrunq; & odiosum, nec dignum, quod inter honestos & probos uiros ullum consuetudinis gradum teneat. De his existimaui nunc uos monendos esse, in quorum manus liber hic perueniet, ac rogo uos, in bonam partem hanc meam sollicitudinem ut accipiatis. Ego ubicunq; sic usus tulerit, par pari ut referam, studebo, ac omnibus uiribus hoc agam, ut huius uestræ beneuolentiæ, studij, amoris, officij memoria, nunquam ex animo meo deleatur.

Valete.

ARGVMENTVM TOTIVS operis.

E Officijs hic liber est inscriptus propterea, quod doceat, quid in tota uita cuiq; agendũ sit pro sua ætate, con ditione, uitæ genere, pro temporum, locorum, personarum, & aliarum circumstantiarum ratione. Notum enim est, quantum habeant hæ momenti in omnibus uitæ partibus. Sed his de rebus ordine, & suo loco in Commentarijs abunde spero me dicturum esse. Itaq; his omißis, qua ratione & uia doceantur illa in toto opere, paucis exponamus. In primo libro de actionibus illis traditur, quatenus ex honesto oriuntur, & illud respiciunt, ut causam & principium. Diuisum est autem honestum, aut uirtus, in quatuor partes, Prudentiam, Iusticiam, Fortitudinẽ, & Modestiam. Has ordine percurrit Cicero, ostendens, quæ officia ducantur ex unaquaq;. Sub finem libri confert etiã duo, aut plura honesta inter se, docetq;

Maius

Maius Minori in usu rerum præferendum esse.

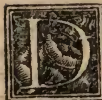
In secūdo libro perpendit, & excutit hoc genus Officiorum, quod in utilitatis ratione uersatur, aut quatenus ad utilitatem refertur, & propter eam suscipitur, in cuius fine fecit comparationem utilium inter se, & monuit grauius leuiori, aut plura paucioribus præponi debere. In tertio libro confert utile cum honesto, & indicat, quid sit faciendum, quando illa uideantur sibi aduersari mutuo, sic ut honestum aliò nos inuitet, aliò quod utile dicitur. Nam re uera nunquā hæc inter se pugnare ex Stoicorum doctrina contendit. Qua de re nos etiā quid sentiremus, aut potius Aristoteles, in ea parte indicauimus. Atq; sic tota res ad duo capita bonorum, honestum, ac utile accomodata est. Tertium est omissum, quod uoluptatem dicimus, nisi quantū est obiter de eo dictum. Hos enim ordines, & partes bonorum fecerunt Peripatetici. Quarum postremā Stoici cane peius & angue oderunt. Si tamē in uita & moribus fuerunt quoq; tam rigidi, & tantum nō ἀναίσθητοι, quam fuerunt in scholis et libris. Sed, ut tum hāc, tum alias ueterum Philosophorum disputationes intelligāt melius imperitiores, hoc uelut auctarium addam. Quatuor maxime insignes, & præcipuæ sectæ Philosophorum fuerunt, Peripatetici, Stoici, Epicurei, Academici, atq; hi omnes

ex Platonis schola, tanquã ex stirpe aliqua, prodierunt. Nam in illius libris ita Socrates disputat, ut magis ostendere uideatur quàm uarie poßint res disputari, quàm ut doceat, quid de rebus sentiendum sit. Inde quisq; eorum, qui secuti sunt, pleriq; auditores etiam Platonis, decerpserunt, quæ suæ naturæ, tanquam palato saperent. Quanquam enim semper inter homines fuerunt hæc discrimina opinionum de rebus, tamen illa magis latebant adhuc in animis, aut in priuatis moribus, & usu uitæ interiore, quàm pro doctrina, & professione, quæ publicum quiddam sunt, & sparsum late inter homines, habebantur. Ac durabit hoc animorum iudiciũ tam diuersum, donec homines erunt. Quæ res alia fuit Iudæis causa tot sectarum, Pharisæorum, Saducæorum, Essenorum, & similium, quàm illa uarietas iudiciorum humanorum? Monachi quoq; uidentur singulariter hoc expreßisse in suis ordinibus, Nam & si ferè infiniti sunt illi, tamen quatuor ex eis, ut præcipui, qui sectas illas Philosophorum exprimant, sumi possunt. Hos qui uolet sibi seligat, & diligentius conferat cum sectis Philosophorum, nobis satis hoc sit monuisse. Porró fuerunt inter Philosophos præter alias multas, uariæ disputationes de finibus bonorũ & malorum, seu de summo bono, seu ultimo, seu extremo, quod etiam fœlicitas

& beata

& beata uita dicitur. Peripatetici, qui & Aristotelici dicuntur, in uirtute sic posuerunt fœlicitatem, ut suum tamen etiam aliquod momentum alijs bonis tribuerent. Stoici uirtutem solam contenderunt esse non tantum fœlicitatem, sed etiam bonum. Reliqua enim bona contra commune omnium hominum iudicium, negarunt esse bona. Quanquam illa uocauerũt prælata aut præducta, Græcè προηγμένα, sicut mala alia præter uicium, non mala, sed ἀποπροηγμένα, id est, postposita, aut reiecta appellauerunt, non rebus, sed uocabulis tantum à Peripateticis dissentientes. Epicuræi pro uoluptate sic pugnauerunt, ut pro uirtute Stoici. Academici nihil istorum statuerunt, sed ut in alijs rebus, quod maximè uerisimiliter esset disputatum, hoc tanquam datum accipiebant. Et re uera spectatores magis fuerunt in his fabulis, si ita est dicendum, quàm actores. Ex eorum professione fuit Cicero, & semper tamẽ in Stoicorum sententiam magis propendit, quàm ullorum aliorum. Fuerunt & aliæ de hac re sententiæ, sed ego præcipuas tantum uolui, & quidem nõ nisi procul ostendere, de alijs poterunt, quibus hæc cordi sunt, consulere Ciceronis opus de Finibus conscriptum. Nunc ad alia pergo.

ARGVMENTVM PRAEFA-tionis primi libri.

Vae sunt in hac Praefatione partes praecipuae. Prior est Suasoria, Cicero enim in ea filium suum hortatur ad lectionem suorum librorum duobus maxime argumentis: tum quod ipse hoc fecerit, tum quod foeliciter fecerit. Excitat eum ibi simul occultius tamen ad uniuersae Philosophiae studium. Haec pars est ornata occupatione, quod non temere dixerit suos libros ad dicendi facultatem conducere, cum sit diu in foro uersatus, & collatione, quod Graeci non cum dicendi studio coniunxerint Philosophiam, sicut ipse coniunxerit. Posterior est expositio causae, cur de officijs ad eum scribat, sumptis argumentis ab utriusq; aetate, seu persona, & ab honesto ac utili. De hoc suo studio tractandi Philosophiam, & diligentia explicandi hanc partem eius de Officijs ita scribit ad Pomp. Atticum: Nos hic φιλοσοφοῦμεθα, quid enim aliud? & τὰ περὶ τοῦ καθήκοντος magnifice explicamus, προσφωνοῦμενque; Ciceroni. Qua de re enim potius pater filio? In fine est addita repraehensio Epicureorum, qui omnem rationē officiorum sua doctrina perturbauerant, & corruperant. Id autem fit per correctionem.

Quoniam

Quoniam Aristonis &c.

Horum Philosophorũ Cicero cũ in alijs plerisq; locis, tũ in 2. lib. de Finibus, & in 2. Acad. quæst. meminit. Sunt aũt hæc eius uerba in eo loco de Finibus

Quæ cum Aristoni & Pyrrhoni omnino uisa sunt pro nihilo, ut inter optime ualere, & grauissime ægrotare nihil prorsus dicerent interesse, recte iampridem contra eos desitum est disputari. Dum enim in una uirtute sic omnia esse uoluerunt, ut eam rerum selectione expoliarent, nec ei quicquam, aut unde oriretur, darent, aut ubi niteretur, uirtutem ipsam, quam amplectabantur, sustulerunt. Herillus autẽ omnia ad scientiam reuocans, unum quoddam bonum uidit, sed nec optimum, nec quo uita gubernari posit. Itaq; hic ipse iampridem est eiectus.

Placet igitur.

Quia non uno modo solet de officio disputari, & officia non sunt unius generis, initio huius operis Cicero, & de quo genere officiorum uelit docere, ostendit, & simul duas officiorum diuisiones ponit, Quarum utraq; duas habet species, & sunt inter se cognatæ, aut posterior ad priorem pertinet. Vtrum enim officium aliud alio sit præstantius, & perfectius, in illa exactiore disputatione de officijs, quæ habetur de finibus, dubitatur, & inquiritur. In hac Ciceronis disputatione, & similibus, non hoc

quæritur, sed tanquam certum sumitur, & de altera tantum eorũ parte præcepta proponuntur, quæ media continent officia, id est, quæ in mediocres uiros, aut omnino bonos, ac sapientes, prout patitur natura humana, cadunt. Illa altera disputatio de officijs generalis est, ac θεωρητική. Hæc Ciceronis est specialis, ac πρακτική. Hanc enim diuisionem nunc faciunt, in omnibus ferè artibus, ut aliter Iurisconsultus in schola de iure disputat, aliter in foro: Aliter Arithmeticus de numeris, aliter Mercator: aliter Musicus de sonis iudicat, aliter Cantor. Quanquam in his libris etiam de principijs, & ipsis fontibus non semel dicitur, ut initio statim, ubi tota hæc disputatio diuiditur in suas partes, quæ nihil aliud sunt, quàm principia, ex quibus omnia præcepta de officijs oriuntur. Præterea Cicero hic interim, dum officia diuidit & definit, ostendit de quo genere officiorum sit tractaturus. Qui locus est generalis propositio totius disputationis. Vocabulum autem officium Latinis propriè significat, quod conuenit, quod decet, & prorsus consentit cum Græca uoce καθῆκον, nisi quod Latina quàm Græca plenior est, sicut etiam ipse Cicero in quadam epistola ad Atticũ docet his uerbis: Quod de inscriptione quæris, non dubito, quin τὸ καθῆκον officium sit, nisi quid tu aliter, sed inscriptio

plenior

plenior de officijs. Hactenus Cicero. Fortasse propterea Latinū significantius est Græco, quod illud ab efficiendo est dictum: sic enim scribunt ueteres Gramatici, hoc uero à conueniendo, Græcis enim ἥκω uenio, καθήκω conuenio significat, quod est uelut paulo pigrius, quàm efficio, uerbū. Potest autem sic generatim definiri Officium, ut sit omne hoc quod unicuiq; homini conuenit, siue sit factum, siue dictum, siue gestus, siue etiam cogitatio. Hoc autem uel ipsa uirtus est, uel effectus uirtutis, aut certe finis, ut idem sit, quod uocant Plato & Aristoteles τὸ καλὸν, aut εὐπραξίαν. Nam hoc ab Ouidio dictum est improprie:

Temporis officium solatia dicere certi est.

Et propriè sic diceretur: Hominis est officium, certo tempore dicere solatia. Vtuntur hoc nomine præterea Latini pro beneficio, uel honesto quodam obsequio, pro Magistratu, aut pro eo, quod in publico fit, ut cum Vlpianus dicit: Fœminæ ab omnibus officijs ciuilibus, uel publicis remotæ sunt: haud scio an ueteres, & probati scriptores usurpauerint. Certe raro fecerunt hoc, si fecerunt. Sed propriam tantū significationem habet illa dictio in hac disputatione, quod ad caput eius & summam pertinet.

Triplex igitur.

Hic partitur Cicero propositionem generalem,

te fili &c. ex Platone sumptum est, ubi tamen de prudentia Plato loquitur. Cicero transtulit hoc ad honestum ualde commodè, cum prudentia sit tanquã gubernatrix omnis honestatis. Sic ait Plato in phædro: ὄψις γὰρ ἡμῖν ὀξυτάτη τῶν διὰ τοῦ σώματος ἔρχεται αἰσθήσεων, ᾗ φρόνησις οὐχ ὁρᾶται. δεινοὺς γὰρ ἂν παρεῖχεν ἔρωτας, εἴ τι τοιοῦτον ἑαυτῆς ἐναργὲς εἴδωλον παρείχετο εἰς ὄψιν ἰόν.

Sed omne quod.

Hactenus est propositũ, quid in toto opere tractandum sit, idq́; ut fieri debere alibi Cicero docet, factum est per partitionem, in qua etiam de primis initijs totius rei nonnihil est adiectum: nunc alterũ caput disputationis sumit, nempe honestatem, & diuidit eam in quatuor uirtutes, Prudentiam, Iustitiam, Fortitudinem, & Temperantiam. Harum etiam officia exponit, & materias, in quibus uersantur, indicat. Notandum autem est, quod Cicero inter uirtutes morales recitat prudentiam, contrà, quàm facit Aristoteles. Is enim inter habitus intellectus illam numerat. Morales autẽ uirtutes sunt uoluntatis habitus, & finis earum est agere, sicut prudentiæ finis est intelligere ad agendum. Non autem procul abest Ciceronis sententia à sententia Aristotelis, & inde uidetur esse facta dissensio: quod sicut

morales uirtutes nō sunt absq; intelligentia, ita prudentia non est sine actione, aut certè parit actiones, non tamen autem uirtutes morales, quatenus intelligunt, sunt uirtutes, sed quatenus agunt: aut prudentia, quatenus gignit actiones est prudentia, sed quatenus iudicat & intelligit.

Ex quatuor autem.

Hic incipit Cicero de uirtutibus eo modo & ordine, quo fuit propositū, docere, & præcepta præscribere. Debet autem in hoc loco iterum meminisse Lector, quod tota res ad illa duo capita, Honestatis, & Vtilitatis hominum inter se referatur, & ostendi à Cicerone, quæ honestæ, & utiles actiones ex qualibet uirtute nascantur. De Prudentia non prolixè disputat, quia paulò utitur hoc uocabulo, quàm Aristoteles uocabulo φρόνησις, aliter, & ueri notitiam per sese ei subijcit. Aristoteles autem φρόνησιν uocat notitiam ueri, quatenus est circa res hominibus bonas, & ad beatam uitam utiles. Ac sic propemodum Cicero confundit dictiones, prudentia, & scientia, & pro eodem utitur utraq;. Deinde doctrina de scientia non propriè ad hanc disputationem de moribus pertinebat, hinc est, quod Cicero breuis est in hac parte, & tantum ostendit cognitionem ueri maximè hominis naturæ esse propriā. Quod etiam Aristoteles docet, cum ait: πάντες

ἄνθρωποι

ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει. Praeterea ἠθικῶν μεγ. β. Prudentiam posuit inter uirtutes ob eãdem caußam, quod regat omnes omnium appetitionum μεσότητας (Cicero uix audet eas in quodam loco medietates latino uocabulo dicere) hoc est uirtutes morum, & comparat eam cum architectonica, sicut etiam prudentem cum architecto, quod uocabulum, ut hoc etiam unà indicem, à Graeco ἀρχιτέκτων est factum, non, ut quidam uolunt à tecto, qui gubernat fabros, ac eis praescribit et reliquas uirtutes cũ fabris, qui sequuntur illius praescriptum, & parent, comparat. Iam sicut architectus eodem nititur, quatenus respicit aedificium, quò faber, & est ποιητικὸς, id est, factiuus, aut si hoc nimis durum est, & inusitatum, praeditus facultate faciendi, ita prudens, quatenus respicit actiones, aut res hominibus bonas, ad idem contendit ad quod uirtutes, & est πρακτικὸς, hoc est, agendi facultate praeditus, aut, si hoc magis placet, actiuus, & propterea laudabilis. Hoc autem esse proprium est uirtutum. Sic ipse inter caetera inquit: ἡ δὲ φρόνησις ὥσπερ ἀρχιτέκτων τις αὐτῶν ἐστι. ὅπως γὰρ αὕτη προστάξει, οὕτως αἱ ἀρεταί, καὶ οἱ κατ' αὐτὰς πράττουσιν, ἐπεὶ οὖν αἱ ἀρεταὶ πρακτικαί, καὶ ἡ φρόνησις πρακτικὴ ἂν εἴη. Tradit autem de ea re

tantū tria præcepta Cicero. Primū est, non debere nos incertis pro certis assentiri. Alterum, non esse multum laboris aut studij consumendum in rebus obscuris, & non necessarijs. Tertium, quod non sint actiones, & utilitates hominum præ studio ueritatis inquirendæ, & artium discendarum negligendæ. Qua de re elegans est hæc Aristotelis sententia, quam uidetur Cicero transcripsisse: τὸ τέλος ἐστιν οὐ γνῶσις, ἀλλὰ πρᾶξις. *Et alia:* πράξε μὲν γὰρ, καὶ ἐν πράξει. ὥσπερ δὲ ὀλυμπιάσιν οὐχ οἱ κάλλιστοι, καὶ ἰσχυρότατοι στεφανοῦνται, ἀλλὰ οἱ ἀγωνιζόμενοι (τούτων γάρ τινες νικῶσιν) οὕτω καὶ τῶν ἐν τῷ βίῳ καλῶν κ'ἀγαθῶν οἱ πράττοντες ἐπήβολοι γίγνονται. *Alibi uocat uirtutem actuosam pulchrè expressa Græca uoce.*

De tribus autem reliquis.

Ad iusticiæ naturam, & officia explicanda, hic Cicero accedit. Eius partes, uel species duas facit. Alteram generali uocabulo, appellat Iusticiam, alteram Beneficentiam. Aristoteles distinxit has duas uirtutes, & de hac in tertio Ethicorum tractauit, de illa in quinto. Cæterum Aristoteles facit duplicem iusticiam, Generalem, & Specialem. Generali adscribit usum reliquarum omnium uirtutū, quatenus alium respiciunt: Speciariæ medietatem inter plus

& parum

& parum, non tamen quarumlibet rerum, sed honoris, diuitiarum, & similium ad uitæ conseruationem & cultum pertinentium. Hinc est quod Cicero beneficentiam cum iusticia coniunxit, nempe ex eo, quod iusticia est gubernatrix omnium uirtutum, nõ ex eo, quod pars est uirtutis. Tribuit autem ei hanc uim, ut conseruet genus humanum, & societatem, ac tranquillitatem inter homines: siquidem relinquat suum cuiq;, & distribuat inter homines æqualiter cum ius, tum alias res, quarum est ius. Sed tamen hoc fit dupliciter, sicut docet Aristoteles, secundum proportionem Arithmeticam, & secundum proportionem Geometricam. Nisi enim hoc fiat, necesse est rixas, iurgia, lites, bella inter homines existere. Id eleganter dixit Aristoteles his uerbis: ἀλλ' ἐντεῦθεν μάχαι καὶ τὰ ἐγκλήματα, ὅταν ἴσοι μὴ ἴσα, ἢ μὴ ἴσοι ἴσα ἔχουσι, καὶ νέμονται. Sed harum rerum subtilior & integra disputatio est ex ipso Aristotele petenda. Postremo, locus quem hic uertit Cicero ex Platone, extat in quadam epistola ad Architam Tarentinum. Hæc autem sunt uerba Platonis: ἀλλὰ κἀκεῖνο δεῖ σε ἐνθυμεῖσθαι, ὅτι ἕκαστος ἡμῶν οὐχ αὑτῷ μόνον γέγονεν, ἀλλὰ τῆς γενέσεως ἡμῶν τὸ μέν τι ἡ πατρὶς μερίζεται, τὸ δέ τι οἱ γεννήσαντες, τὸ δὲ οἱ λοιποὶ φίλοι.

Funda

Fundamentum autem.

Quid fides ad iusticiam faciat, & unde sit dicta, obiter insertum hic est. Propriè autem Fides *significat persuasionem de aliqua re, aut credere (ut sic dicam) ipsum, ex quo dicitur fidem facere, fidem habere, simpliciter, alterum pro persuadere, alterum pro credere. Deinde accipitur pro religiosa quadam promissione, quæ est uelut tacitum, & occultum iusiurandum, ut hæ formulæ sermonis testantur, dare fidem, accipere fidem, seruare fidem, fallere fidem. Vsurpatur etiam pro facultate quadam uoluntatis, & habitu seruandi promissa, ut in hoc loco* Ciceronis, *& apud* Lucanum:

Nulla fides pietasq; uiris, qui castra sequuntur.

Item hic, homo antiqua uirtute & fide. Inde quoq; dicitur bonæ fidei possessor, fidei commissum, & infinita alia. In sacris literis habent primam significationem ambo, Græcum πίστις, *ut Latinum fides. Obseruabunt hic pueri Etymologiam huius dictionis, quæ est facta pro significatione postrema, contrà quàm apud Græcos fit in uocabulo* πίστις. *Est enim dictum* πίστις *à* πείθω, *quod significat persuadeo. Quod ad primam significationem attinet, melius fortasse à uerbo fidere deriuaretur. Quanquam alij contrà fido, sumunt à fides. Vbi tamen res eòdem redit, cum fidere non pertineat proximè ad*

factorum

factorum & dictorum constantiam. Sed omittamus hæc minuta.

Sed iniustitiæ.

Vt res clarior fieret de uitio, quod huic uirtuti contrarium est, aliquid superioribus addere uoluit Cicero. Facit autem duas species iniusticiæ: inferre iniuriam, & non depellere, si poßis, ab altero iniuriam. Est enim homo conditus ad hoc, non tãtum ut ne alteri noceat, sed ut prosit etiam quo poßit modo, aut ratione, salua tamen honestate. Deinde causas harum iniusticiæ partium ostendit tres, Metum, Auariciam, & Ambitionem.

Sed in omni iniusticia.

Duæ circumstantiæ iniuriarum hic proponuntur, & ostenditur utra sit altera maior.

Prætermittendæ autem.

De altera parte iniusticiæ hic docetur, & exponuntur causæ, cur non depellatur ab alijs iniuria, inter quas & hæc Platonis commemoratur, & reprehenditur, quod liceat non attingere Respub. & latere studio quodam ueritatis inquirendæ, neglectis & contemptis honoribus ac dignitatibus. Arbitror autem Ciceronem ad hunc locum respexisse, qui extat ualde magnificus in sexto πολιτικῶν, quem uolui adscribere integrum: ταῦτα πάντα λογισμῷ λαβὼν ἡσυχίαν ἔχων, καὶ τὰ αὑτοῦ πράττων

πράττων, οἷον ἐν χειμῶνι κονιορτοῦ, καὶ ζάλης ὑπὸ πνεύματος φερομένου ὑπὸ τειχίον ὑποστὰς ὁρῶν τοὺς ἄλλους καταπιμπλαμένους ἀνομίας, ἀγαπᾷ εἴ πῃ αὐτὸς καθαρὸς, ἀδικίας τε, καὶ ἀνοσίων ἔργων.

Sed incidunt sæpe,

Que nunc sequuntur, sunt uelut occupatio quædam ad præcedentia. Dictum enim est, iustitiæ fundamentum esse fidem, quæ requirit, ut stetur pactis, & conuentis. Semper ne igitur, posset quærere aliquis, promissum faciendum est? Respondet Cicero, *non esse faciendum semper, quod promissum sit: & addit duo exempla, quibus hoc declarat:* Ideo autẽ *furioso gladium, quem sanus deposuerit, nõ esse reddendum, quia generalius sit, & magis proprium, iustitiæ officium, neminem lædere, quàm seruare promissa & pacta, sicut initio huius disputationis de iustitia est indicatum: Læsurus autem esset uel se, uel alios furiosus, si gladius ei redderetur.* Exemplum *fabulosum de* Theseo *&* Hippolyto *sumptum est* ex Euripidis *fabula, quæ inscribitur* Hippolytus, *& infra in. 3. libro idem est usurpatum. Sic autem loquitur apud* Euripidem *Theseus:* ἀλλ' ὦ πάτερ Πόσειδον, ἃς ἐμοί ποτε ἀρὰς ὑπέσχου τρεῖς, μιᾷ κατέργασαι τούτων ἐμὸν παῖδ', ἡμέραν δὲ μὴ φύγοι τήνδ', εἴπερ ἡμῖν ὤπασας

σας

σας σαφεῖς ἀρὰς. *Cæterum quod addit, nõ seruanda, quæ ex metu aut dolo sint promissa, est infrà in tertio libro explicatum, & pertinet hic locus ad disputationem de iure & æquitate, de qua præclarè dictũ est ab Aristotele:* διὸ δίκαιον μὲν ἐστι, καὶ βελτίον τινος δικαίου, οὐ τοῦ ἁπλῶς δὲ, ἀλλὰ τοῦ διὰ τὸ ἁπλῶς ἁμαρτήματος.

Existunt etiam sæpe.

Fraudem legi fieri dicunt Iurisconsulti, quando ad nostrum commodũ detorquetur ita lex, sicut hic detorqueri ius non scriptum declaratur exemplis duobus apud Valerium Maximum, exemplo cuiusdam Antistitis, & Scipionis prioris, & nonnullis alijs, qui simili uafricie Reipub. cum aliorum incommodis consuluerunt. Est autem fraus uelut parum quiddam pugnans cum iusticia, & cum delinquitur contra æquitatem, nimium, ac in illo magis est occultum studium consulendi suæ utilitati, aut ulciscendi iniuriam habens annexum contemptum iusticiæ in omni genere contractuum, in hoc studium manifestũ defendendi iuris aut etiam nimis pertinax iuris defensio coniuncta plerunq; cum ignorantia iuris generalis. Fraus ueteribus damnum etiam simpliciter significauit, unde adhuc dicimus: Est mihi fraudi.

Columella libro primo de re rustica, de summo iure sic dicit: Nec sanè est nobis uindicandum quicquid

quid licet. Nam summum ius antiqui summam puta bant crucem. Nec rursus in totū remittendum, quoniam uel optima nomina non appellando fieri mala fœnerator Alphius dixisse uerissime fertur.

Sunt autem quædam.

Hic docetur breuiter ita ignoscendam esse illatam iniuriam uel publicè, uel priuatim, ut is, qui intulit iniuriam, à faciendis iniurijs in posterum absterreatur, & alij moniti eius exemplo discant iuste facere, quanquam sit modus quidam in ea re seruandus, sic enim inquit Mimus: Ignoscere humanum, ubi pudet, cui ignoscitur. Similis uersiculus iubet punire iniuriam:

Veterem ferendo iniuriam inuitas nouam.

Idem præcipit Columella, ubi iubet patremfamiliâs non esse nimis sui iuris tenacem.

Atq; in Repub.

Quomodo suæ res, & commoda Rebuspublicis sint tum defendendæ, tum recuperandæ, si fuerint amissæ, in hoc loco præcipitur. Vtendum autē esse prius contentione forensi, postea, si non posit ius aliter obtineri (nam facit hæc duo genera cōtendendi) arma capienda esse, ita tamen, ut nihil contra humanitatem & ius belli fiat, uictis, & supplicibus parcendum esse, ac argumentatur ab exemplo ueterū Romanorum, qui ius Fæcialium & constituerint

& reli-

& religiose conseruauerint. Deinde summa humanitate erga hostes usi sint, adeò, ut etiam rem per se atrocē, uocabulo mitigauerint nōnihil. Veteri enim Romana lingua hostem non perduellem, id est, eum quo cum bellum geratur, sed peregrinum significasse. Prioris præcepti similis extat sententia apud Libanium: πρῶτον μὲν τὰ δίκαια διὰ λόγων πειρᾶσθαι λαμβάνειν, ἀλλὰ μὴ τοῖς ὅπλοις ἐπιτηδείαν ἀνθρωπινώτερον ὑπάρχειν. Et hæc Terentij: Omnia prius experiri quàm armis sapientem decet. Posterioris apud Euripidem μὴ κτεῖναι τὸν ἱκέτην, οὐ γὰρ θέμις κτανεῖν.

Cum uero de imperio.

Duo genera bellorum sunt: alterum, quod cum barbaris geritur, in quo non dignitas, aut potentia quæritur, sed pernicies hominum: Alterum, quod cum excultis hominibus, & intelligentibus ius, & æquitatem, ibi de imperio & dignitate est concertatio, non de uita, aut salute: Hoc est, inter tales homines non est insatiabile odium, cuiusmodi est inter barbaros, qui neq; quid leges, neq; quid honestas, aut humanitas sit, intelligunt. Ostendit hoc suæ Reipublicæ exemplis Cicero. Et sunt hæc præcedentium tantum uberior expositio.

Atq; etiam.

Quia bella sunt iuris gentium, ideo seruanda

sunt ea, quæ hostibus sunt promissa, ac iure tantopere laudatur Regulus, *non tantum, quod fidem hosti seruauit, uerumetiam, quia patriæ utilitatem suæ saluti etiam præposuit. Porrò uel metus, uel dolus, uel etiam aliæ causæ possunt aliquando incidere, propter quas liceat, non facere, quod hosti sit promissum.* De *latrone alia est ratio, ut infra in 3. libro disputatur, & harum rerum subtilior, & certior explicatio ex Aristotelis 3. libro* Ethicorũ, *& scriptis iurisconsultorum, ubi de eo, quod ex metu, aut dolo promissum est, disputant, petenda est.*

Ac de bellicis.

Humanißimum est hoc præceptum de seruis, et multo humanius, ac rectius, quàm est, quod Iuriscon*sulti scribunt:* Seruis *nullam iniuriam fieri, sed dominis, adeò, ut etiam contra eum, qui conuitium fecerit seruo, aut pugno eum percusserit, non data sit actio.* Egregie *dictum est à* Seneca, *esse aliquid, quod in homine licere commune ius animantium uetet, & merito in summo odio fuit* Vecliuius Pollio, *atque mille mortibus dignus, ut* Seneca *loquitur, quod saginauit murenas seruorum sanguine.*

Deinceps ut erat.

Supra Cicero *diuisit* Iusticiam *secundum genus honestatis in duas partes, scilicet, iusticiam (utitur enim, ut fit in alijs etiam disputationibus, eodem uo*

cabulo

cabulo pro genere, & specie) & liberalitatem. Hic itaq; exposita priore parte alterius explicationem inchoat, cuius proprium officium est dare pecuniam, uel ea, quæ pecunia æstimantur, non ut debitum ex aliquo contractu, quibus, quantũ, & quando conuenit, non alia de causa, quàm quod deceat, aut ut Aristoteles loquitur, ὅτι καλόν. Quod si aliter detur, nõ amplius est uirtus, et hoc est, quod Cicero hic posuit tria præcepta, quæ cautiones uocat ab eo, quod debeant ista caueri, uelut pugnantia cum hac uirtute. Sunt autem, ne aut ijs quibus damus, aut alijs noceat quod damus, ne plus, quàm pro nostris opibus, largiamur. Tertio, ne tribuamus alicui contrà, quàm dignus est. Quod hic Cicero dicit, in eadẽ iniusticia esse eum, qui, ut in alios liberalis sit, alijs nocet, ut si in suam rem conuertat alienam. Iurisconsulti etiam docent, cum dicunt, furti speciem esse de alieno largiri: quanquam sine affectu furandi non committitur furtum. Sciendum est etiam, & de hac uirtute ab Aristotele paulo aliter disputari. Non enim facit Aristoteles liberalitatem iusticiæ partem, sed peculiarẽ uirtutẽ. Nec est sanè particularis iusticiæ pars, cũ non sit æqualitas, aut uersetur in iudicijs, quæ peculiaria munera hæc uirtus habet. Ad generalem iusticiam respexit Cicero, quæ, ut alias oẽs, ita hãc etiã uirtutẽ cõplectitur.

Quoniam autem.

Vtilißimum est hoc, & maximè in uita necessarium præceptum: unicuiq; enim, ut ait Poëta, *dedit uitium natura creato. Quare ad multa conniuendũ est, quæ in alijs nos offendunt, si modo, quod maximè debemus facere, uolumus inter nos amicitias retinere, & colere. Quatenus autem sit amicis opera danda, & quantum sit eis concedendum, in libello de Amicitia, & infra nonnihil docetur. Cæterum hic locus est natus ex tertio præcepto de liberalitate, eiusq; est expositio.*

De beneuolentia autem.

In tertio præcepto de liberalitate, secunda pars fuit animus, seu beneuolentia erga nos eius, in quem beneficium uolumus conferre: eam hic Cicero exponit, faciens unam quandam diuisionem, quæ ad alia quoq; præcepta huius generis accommodari debet, nempe, quod damus, aut munus eße, aut remunerationem, & ostendit quid in utroq; sit faciendum. Est autem hic locus de gratitudine diligenter obseruandus, unà cum hoc generali præcepto Senecæ. Hæc enim beneficij inter duos lex est. Alter statim obliuisci debet dati, alter accepti nunquam. Idem præceptum est apud Græcos in hoc uersiculo.

χάριν λαβὼν μέμνησο, δοὺς ἐπιλάθου.

Versus Hesiodi ad quos hic respexit Cicero, hi sunt

τὸ μὲν

εὖ μὲν μετρεῖσθαι παρὰ γείτονος, εὖ δ' ἀπο-
δοῦναι,
αὐτῷ τῷ μέτρῳ, καὶ λώϊον αἴκε δύνηαι.

Optime autem.

Hæc fuit tertia pars ultimi præcepti de Liberalitate. Prout enim quisq; nobis est aut coniunctior, aut alienior, ita liberalius, aut parcius in eum conferri debent beneficia, & sic dignitas personarum in gradibus etiã propinquitatis consideranda est, ac pro illius ratione & ordine officia sunt distribuẽda.

Recitat autem Cicero uarios gradus humanæ societatis, seu communionis, orditurq; à remotißimo, & maximè generali, in quo sequitur iustum ordinẽ, qui est à nobis notioribus, ad natura, seu simpliciter notiora. Sunt enim, ut docet Aristoteles, uniuersalia nobis notiora, particularia uerò natura.

Primus gradus & communißimus est omnium inter se hominum, quicunq; sint. Secundus inter eos, qui sunt in una gente, seu natione. Tertius inter eos, qui sunt in una ciuitate. Quartus est cognatorum. Quintus affinium: & in ijs duobus gradibus sunt etiam alij multi gradus, ut coniuges, liberi, parentes, fratres, sorores, gener, nurus, socer, socrus, patruus, amita, auunculus, matertera, & multi alij in utroq; genere cognationis, & affinitatis, de quibus diligentißimè scriptum est à Iurisconsultis.

Sextus est honestorum inter se uirorum amicitia, sic Cicero præfert omni cognationi, & affinitati ueram & honestam amicitiam. Septimus ac postremus est Reipub. uel patriæ, pro hoc ordine sunt collocanda & moderanda officia. Plurimum debetur patriæ, cæteris plus aut minus, pro eo, ac aut ad postremum gradum propius accedunt, aut longius ab eo recedunt. Quod si quis postremum gradum uelit primum appellare, & primum postremũ, atq; adeò totum hunc ordinem inuertere, sicut Iurisconsulti faciunt, non admodum errabit, modo rei discrimen teneat. Primo gradui sunt addita præcepta, in quibus exponitur uetus Græcorum prouerbium, πάντα τὰ τῶν φίλων κοινὰ, Et ostenditur quæ officia debeantur hominibus primi gradus. In fine huius loci monet aliquid de alijs circumstantijs, nec semper hunc ordinem seruari posse ostendit, uerum ista mutari aliquando, & pro personarum alijs rationibus, & pro ratione ipsorum officiorum.

Intelligendum est.

Nunc ingreditur Cicero disputationem de Fortitudine, quæ est tertia pars honestatis, & sic definitur ab Aristotele in tertio libro Ethicorum: Quod sit medium circa timorem & audaciam: sed ipse utitur plurali numero, περὶ φόβους, καὶ θάῤῥη dicens, id est, circa timores & audacias, facitq;

utriusq;

*utriusq; duo extrema, quæ uocat excessum, & defe-
ctum. Nihil autem aliud uult in tota illa parte suæ
disputationis, quàm quod fortitudo sit timere, ubi sit
timendum, & non timere, ubi non sit timendũ: item
confidere, seu bene sperare, ubi sit confidendum, &
bene sperandum, Et contra faciendum, ubi recta ra-
tio id postulet, atq; id in omnibus uirtutibus est ser-
uandum, & tota res ad definitionem uirtutis refe-
renda, quæ est in secundo libro Ethicorũ his uerbis:*
ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετικὴ ἐν με-
σότητι οὖσα τῇ πρὸς ἡμᾶς ὡρισμένῃ λόγῳ,
καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὁρίσειε. *De hac uirtute
multa à Platone sunt tractata, cum in alijs locis,
tum in Dialogo de fortitudine, cuius titulus est La-
ches, & in. 4. libro de Repub. Declarat autem pri-
mum Cicero communi hominũ iudicio, maximè Poë-
tarum, & Rhetorum tum uitij contrarij dedecus,
ac uituperationem, tum ipsius uirtutis dignitatem,
ac laudes.*

Sed ea animi elatio.

*Propius nunc ad descriptionem, seu definitionẽ
uirtutis accedit, non enim tantum in magnitudine
animi, id est, in contemptu quodam periculorũ uer-
sari hanc uirtutem docet, uerum etiam in despicien-
tia rerum aliarum externarũ, ut est honor, gloria,
utilitas, & alia eiusdem generis, nec posse fortitudi-*

nem sine iusticia consistere, sed uelut propugnatricem eius esse, ac omnino propter factum ipsum fortiter faciendum esse, nō propter gloriam, aut aliud commodum. Quæ sanè est natura omnium uirtutū, ut se ipsæ contentæ sint, non habeant opus aliqua alia re, ad quam perspicere & referre se debeant, id quod eleganter Poëta expressit, cum inquit :

Iudice te mercede caret, per seq; petenda est
Externis uirtus incomitata bonis .

Vtitur autem Cicero ad hoc confirmandum autoritate Platonis, & multa simul dicit de uirtutis huius difficultate, ac uelut impedimentis quibusdam. Recitantur etiam obiter ambitionis mala, quod uicium dicit plerunq; nasci in magnis animis. Ita hic locus est plena quadam & perfecta fortitudinis definitio, quæ conuenit cum Platonis & Aristotelis definitionibus, quod autem ad duo dicta Platonis, quæ hic citantur, attinet, existimo prius non esse ex uno loco sumptum, sed consutum ex duobus, aut etiam pluribus. Sic dicit Plato in Epitaphio: πᾶσα τε ἐπιστήμη χωριζομένη δικαιοσύνης, καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς, πανουργία, οὐ σοφία φαίνεται.

Ad hæc uerba puto hic Ciceronem alludere, ac reliquam partem aliunde sumpsisse. Alter locus integer est in Lachete his uerbis: οἷς οὐδὲν ἄλλο μέλει ἐν τῷ βίῳ, ἢ τοῦτο ζητεῖν, καὶ ἐπιτηδεύειν

δεύειν, ὅ, τι ἂν μαθόντες καὶ ἐπιτηδεύσαν-
τες πλεονεκτεῖν τῶν ἄλλων περὶ τὸν πόλε-
μον. Loquitur autem ibi de Lacedæmonijs Plato.

Omnino fortis animus.

Post definitionem sequitur diuisio fortitudinis, facit enim duas species huius uirtutis Cicero: Altera priuata est, & tanquam fundamentum reliquæ omnis fortitudinis: Altera publica, & uelut perfectio huius uirtutis Priorem etiam hic explicat, affectum eius & officia ostendit, nempe fortitudinem debere animos hominum ad hoc adducere, ut honestatem solam pro bono habeant, & non turbentur ullis affectibus, id autem fieri, quando nec expetamus ea, quæ, cum non sint, putentur tamen à multis bona, ut sunt honores, pecunia, uoluptates, neq; metuamus ea, sed feramus constanter, quæ iudicantur mala esse, ut est dolor, paupertas, exilium, & similia. Addit etiam in conclusione huius loci quædam singularia præcepta, quod non sit amanda pecunia, quis debeat esse usus eius, uitandam ambitionem, ac in uniuersum uacandum esse omnibus affectibus, atq; hoc ex Stoicorum doctrina sumptum est. Est etiam hoc sciendum, Ciceronem pleraq; hic tribuere fortitudini, quæ Aristoteles continentiæ, aut modestiæ tribuit.

Multi

Multi autem sunt.

De altera parte etiam aliquid tractaturus Cicero,*peropportunè hanc quæstionem prius de gerenda* Republica *explicauit.Est autem nata ex præcedente præcepto,de fugienda gloriæ cupiditate,& retinenda animi tranquillitate,aut ex eo,quod generaliter dixerat,fortitudinis munus esse despicere ea, quæ uideantur alijs præclara,inter quæ uel præcipuum est gloria.Quare per occupationem hæc adiecta sunt.* Reprehenduntur *autem ij,qui sine iusta causa abstinent à* Reipub.*cura & tractatione. Metuere enim & fugere istos pericula & molestias,quod est contra fortitudinem: Adeo in uicium, ut ait* Horatius,*uicij ducit fuga, si caret arte.* Ex *hac disputatione colligi debet,alias etiam res externas ita contemnendas esse,ut ne quid fiat tamen contra ullam uirtutem,& immodicũ studium, ac usum talium rerum uituperari,non moderatum,aut mediocrem, quanquam sæpe est necessarius.* Duo *autem hominum genera facit,quibus liceat recedere à* Rebuspublicis:*excellenter idoneos ad* Philosophi*am,& ualetudinarios,reliquis,si apti sint,uersandum esse in* Rebuspublicis *omnibus modis tradit.* Demum *posterioris fortitudinis munus exponit per comparationem cum* Philosophis,*quod magis uacare debeant animi perturbationibus,qui præsunt* Rebuspublicis

buspublicis, quàm ulli Philosophi, cum non tam uarijs rebus oppugnentur animi Philosophorũ, quàm administrantium Respublicas.

Sed cum plerique.

Alia hic quæstio, & quidẽ difficilis explicatur. Docetur enim res domi & in pace gestas, aut maiorem laudem mereri, aut non inferiorem rebus, foris & in bello gestis. Probatur hoc comparatione contrariorum exemplorum, & argumento à non indigendo sumpto, quod sanè firmum est, ac esset multo firmius, si omnino urbani Magistratus non indigerent castrensibus. Quanquam enim non opus habuit Solon opera Temistoclis ducis in constituendo consilio Areopagitico, non tamen potuisset fortasse pacem habere, in qua hoc faceret, nisi à superioribus ducibus fuisset parta, aut conseruata, nec tantũ in uiribus corporis est posita fortitudo castrensis. Nam sicut fortitudo in priuatam ac publicam diuisa est supra, ita potest diuidi publica in urbanam et castrensem, & quæ est illarũ ratio inter se, eadem inter has est ratio, & uidetur ad hoc Cicero hic respexisse, nec potest altera in uniuersum altera carere. Probat hoc suo exemplo defendens unà quoddam suũ de hac re dictum, & testimonio Pompeij. Item ab eo, in quo est fortitudo. In fine dicit etiam de causa bellorum, & repetit multa ex superioribus de

officijs

officijs fortitudinis. Cæterùm *sicut in hoc loco Ci-cero laudat urbium in pace regendarum uirtutem, & res domi gestas, præfertq; uirtuti militari, & re-bus contra hostem gestis, ita præfert militarem uir-tutem & res, non tantum urbanis, uerumetiã alijs omnibus uirtutibus, in oratione pro Murena ma-gnificis uerbis, quæ hic recitare uisum est. Sunt au-tem: Ac nimirum, dicendũ est enim quod sentio, rei militaris uirtus præstat cæteris omnibus. Hæc no-men populo Romano, hæc huic urbi æternam glo-riam peperit, hæc orbem terrarum parere huic im-perio coëgit, omnes urbanæ res, omnia hæc nostra præclara studia, & hæc forensis laus, & industria latent in tutela ac præsidio bellicæ uirtutis, simul-atq; increpuit suspicio tumultus, artes illico nostræ conticescunt.*

De euertendis autem.

Pars quædam prudentiæ est, in expugnationibus ciuitatum non se, aut suos in periculum præcipita-re: iustitiæ uerò, non sæuire in uictos, uelut in pecu-des, sed parcere innoxiæ plebi, & autores iniuria-rum tantũ punire, ad quod imperatoribus cùm ua-riè sæpe irritentur, opus est etiam fortitudine ad re-primendã iracundiam, id hic Cicero monet obiter: quod autem non sint temerè suscipienda pericula, sed pro eo, ac deceat, fortitudinisq; ratio requirat,

& non

& non, nisi aliter non possit rebus consuli, pulchrè expreßit medicorum exemplo, ac ita quidem, ne piscemur aureo hamo, ut dicitur, aut quod Thucidides *simili figura dixit :* Argenteo uomere aremus, *id est, ne minus sectemur, quàm hoc est, cuius periculo illud facimus.*

Periculose autem.

Suprà dixit considerandum esse, ne quid in euertendis diripiendisq; urbibus temerè aut crudeliter fiat, & de altero breuiter explicauit, de altero, quod est fieri temerè, incepit explicare. Significat enim ibi temerè, periculose, & refertur ad expugnantes. Crudeliter, notæ est significationis, & refertur ad eos, qui sustinent expugnationẽ, nec separandi sunt hi loci. Nunc addit periculorum duas diuisiones. Sunt enim uel publica uel priuata, & hæc quidem aut de uita, aut gloria, aut alijs bonis. Ea quo ordine & ratione debeamus adire, docet hic Cicero, ac reprehendit eos, qui Reipublicæ priuatam gloriam, aut uulgi fauorem præferunt. Et contrà laudat eos, qui fecerunt diuersum, idemq; ad res urbanas accommodat.

Omnino qui Reipublicæ.

Plato in sua disputatione de Repub. docet, Politicæ artis, seu facultatis proprium officium esse, tantum spectare, & quærere salutem, & commodum

omnium

omnium ciuium, non aliter, quàm faciant reliquæ omnes artes. Id enim curare solum, & propriè unã quanq;, ad quod destinata sit, non suum commodum quærere, sed alienum. Idem *hic* Cicero *præcipit. Quia uerò iusticia maximè necessaria est uirtus in ciuitatibus, non debent aliqui tantum curari ab ijs, qui regunt eas, sed omnes æquali quodam iure. Secus autem plerunq; in* Republica *fieri, & alios plebi se iungere, alios potentioribus, alios cognatis, alios amicis: ita ut alios aut negligant omnino, aut non consulant eis, ut debebant, res ipsa testatur.*

Miserrima est omnino.

Supra bis de ambitione dictum est, quod uitari debeat, hic idem repetitur, & adduntur duo alia præcepta, cum his cognata. Prius *est non habendos pro aduersarijs, qui nobiscum de administratione* Reip. *contendant, & utitur ad hoc* Platonis *quodã dicto, & exemplo* Aphricani *superioris, &* Metelli Macedonici. *Addit hoc etiam in sua disputatione* Plato, *si esset aliqua ciuitas, in qua boni uiri essent, ita inter se certaturos eos, ne præessent, sicut nunc certent, ut præsint.* Et *debet hoc referri ad illud, quod in præcedente capite est annotatum ex* Platone *de proprijs politicæ & aliarum artium officijs. Posterius præceptum est de officio principum in libera* Republica *erga suos ciues, cum in admitendo*

ad collo-

ad colloquium de rebus suis, tum in tractandis eis, quando aut non in tempore uenerint, aut per imprudentiam aliquid interrogauerint.

Omnis autem & animaduersio.

Est iustitiæ pœnam æquare cum peccato, humanitatis & mansuetudinis est pœnam mitigare, crudelitatis, pœnam augere. Sic itaq; faciendum est, ut uideamur potius in puniendis sontibus, si medium non possumus tenere, ad id, quod parum est, quàm ad id, quod nimium est, accedere, nec impediri ullis affectibus ab hoc medio recedere. Atq; id, in hoc loco prolixe docet Cicero. Maxime autem oppugnãt rationem, ira & res secundæ, quare ibi singularis cura debet adhiberi. Nam (ut Mimus inquit) fortuna, quem nimiũ fouet, stultum facit. Item Ouidius.

Nec facile est æqua commoda mente pati.

Illustrat hunc locum Cicero exemplis Socratis, Lælij, Philippi, Alexandri Macedoniæ regum, & Scipionis insigni quodam dicto per similitudinem. Insertum est etiam aliquid de ueris amicis, & adulatoribus. Item repetuntur quædam de duplici genere hominum, Politico & Oeconomico. In fine traditur præceptum de paranda re familiari, atq; sic finitur tertia pars disputationis de honestate.

Sequitur ut de una.

De quarta parte honestatis inchoatur hic disputatio

tatio. Vocatur autem illa apud Latinos propriè temperantia, uel continentia. Græci cum σωφροσύνην, tum ἐγκράτειαν appellant, & est eius officiũ cohercere uoluptates, & dolores mitigare, hoc est, medium seruare in uoluptatibus & doloribus, corporis tamen, & alio modo, quàm fortitudo facit, ut docet Aristoteles in septimo libro Ethicorum. Cicero admiscet etiam huic uirtuti multa de modo, qui est in dictis, & gestibus, ac motibus corporis, quæ uirtus apud Aristotelem distincta est à temperantia, & uocatur propriè meo iudicio, modestia apud Latinos, apud Græcos εὐσχημοσύνη. Est & hic Cicero ut ferè ubiq;, magis quàm alios, Platonẽ secutus, qui reliquarum uirtutum ueluti speciẽ quandam, aut ornatum, & conuenientiam facit temperantiam. κόσμος πού τις ἦν δ' ἐγὼ ἡ σωφροσύνη, inquit, ἐστί, καὶ ἡδονῶν τινῶν, καὶ ἐπιθυμιῶν ἐγκράτεια, ὥς φασι. Et in eodem libro aliquãto post: τί δὲ σώφρονα; οὐ τῇ φιλίᾳ, καὶ ξυμφωνίᾳ τῇ αὐτῶν τούτων, ὅταν τό, τε ἄρχον, καὶ τὼ ἀρχομένω ὁμο, δοξοῦσιν, ὡς δεῖν ἄρχειν τὸ λογιστικόν, καὶ μὴ στασιάζωσιν αὐτῷ. Commodè uidetur mihi hoc omnino dictum esse, nec Cicero frustra Platonem est secutus, cum nec iusticia possit esse, nec fortitudo, sine quadam uel temperantia, uel moderatione, quam Plato uocat etiam ἁρ-

μονίαν,

μονίαν, atq; ita esse inueniet haud dubiè, qui de hac re paulò tantum diligentius cogitauerit, ac nullo modo sic abijcienda est Platonis Philosophia non modo Ciceronis exemplo, sed multorum aliorū, etiā in Theologia principum, sicut uidetur obiter eum inspicientibus aliquando. Sed harum rerum subtilior disputatio ex ipso Platone & Aristotele est petenda. Cicero quoq; de hac uirtute in alijs plerisq; locis docet, nusquam tamen copiosius, & accuratius, quàm in. 3. lib. Tusc. quæstio. uerum, ut redeam ad institutum, Cicero facit initio huius loci duas partes decori: Alteram generalem, alteram specialem. Generale decorum est idem, quod ipsa honestas, aut uelut splendor quidam, & lux honestatis. Speciale est singularum uirtutum lumen, & harmonia, quæ in postrema parte honestatis ferè oculis & auribus deprehendi potest. Quod autem Cicero separat honestum à decoro, uidetur sumptum esse ex Platonis Hippia, ubi hæc etiam quæstio prolixè agitatur: ac potest intelligi sententia Ciceronis ex duabus similitudinibus, quibus ipse usus est, & alijs, quæ multæ fingi possunt, ut sonus & proportiones in Musica non possunt re uera separari, non tamen idem est sonus, quod proportiones. Sed sonus est tanquam accidens, quod nō potest à proportionibus separari: Et unitas non potest absq; imparitate esse,

aut binarium absq; paritate. Non tamen idem est imparitas, quod unitas, aut paritas, quod binarium. Item sicut figuræ & magnitudines à corporibus in genere nō possunt seiungi, aliud tamen est ipsa corporum substantia, aliud figuræ, & magnitudines, aut sicut omnino forma non potest esse absq; materia, in rebus naturalibus, nec tamen est forma id, quod est materia, ut Philosophi docent, ita hic etiam honesti uelut forma quædam decorum est: sed nihil est opus hac subtilitate, & Aristoteles pro eodē ubiq;, nisi fallor, τὸ καλὸν usurpat. Verum idem prorsus apud Latinos decorum esse cū honesto, uel inde apparet, quod decorum, cui respondet græca uox πρέπον, proxime naturam uocis καλὸν, quod honestum significat, exprimit. Non enim ut Socrates apud Platonem argute ratiocinatur, quod uidetur tantum, & simpliciter uidetur, decorum est, sed quod uidetur sapienti, & prudenti. Nam de honesto & decoro, quatenus ad nos refertur, hic est disputatio, non de eo, quod simpliciter, & per se prorsus est honestum, quæ uox est ab honore facta, & significat, quod dignum est honore, & eatenus ad aliquid dicitur. Aristoteles τίμιον appellat, omnino simili dictione. Notum autem est, quod honor sit premium uirtutis. Porrò quod de Poëtico decoro additur, est uelut probatio quædam specialis

decori

decori, & unà ostenditur discrimen inter hoc decorum, & id quod Poëtæ habent. Poëtarum autem decorum, est oratio cuiq; personæ conueniens pro sua natura, & moribus, & conditione. Id sic describit Horatius:

Intererit multum Dauús ne loquatur, herús ne.

Et in eodem opere.

Respicere exempla uitæ morumq; iubebo.
Doctum imitatorem, & ueras hinc ducere uoces.

Decorum hoc Philosophicum est id, quod conuenit cum unaquaq; uirtute, & uel intelligi ab hominibus sapientibus, & prudentibus potest, uel percipi etiam sensibus. Quanquam, si quis uelit rem diligentius intueri, inueniet, inter hoc decorum & Poëticum nihil interesse aliud, quàm quod interest inter ueritatem practicam, & ueritatem contemplatiuam. Tota enim res in Poëmatis est imitatio, & nisi congrueret sermo cum personis, fieret contra ueritatem. Veritas autem maximè est secundum naturam, & tam debet Poëta seruire huic decoro, quàm debet Historicus rem (ut sit gesta) exponere. Exempla de hoc genere decori in Ciceroni sunt adscripta.

Officium autem.

Sicut suprà demonstratum est, officium esse honestatis, secundum naturam facere, ita hic de generali decoro

cis utendum, & qui sint laudabiles, qui non sint laudabiles. Sunt enim ludi uelut requies quædam, de quibus egregiè dicit Aristoteles: δοκεῖ δὲ καὶ ἡ ἀνάπαυσις, καὶ ἡ παιδιὰ ἐν τῷ βίῳ ἀναγκαῖον. Et Ouidius:

Quod caret alterna requie durabile non est,
Hæc reparat uires, fessáq; membra leuat.

Loquitur autem adhuc de uirilibus ludis, ut sunt curules, equestres, scenici, gladiatorij, quæ spectacula etiam & munera uocantur, uenationes, & similes. De Iocis est apud Aristotelem in quarto libro Ethicorum.

Sed pertinet ad omnem.

Aliud præceptum hic additur: Cogitandum nobis hominibus esse, quæ sit propria uis nostræ naturæ. Est autem duplex illa, θεωρητική, & πρακτική, quarum est præclara comparatio in ultimo libro Ethicorum. Appetitiones, ut dictum est, sunt communes pecudibus nobiscum, inde colligit aliud præceptum Cicero, Aut non esse dandum aliquid uoluptatibus corporis, aut sic dandum, ut hoc modestè & rectè faciamus, omnemq; uitam secundum illas partes, quæ sint nostræ naturæ propriæ, consumendam esse, quantum poßit fieri, & certè ad hoc esse connitendum summis uiribus. De refrenandis aũt & moderandis corporis uoluptatibus dicit:

Quia sunt etiam uoluptates animi, quæ, ut honestæ, ita maximè sunt licitæ, ut gaudere propter honestè actam uitam, aut inuentam aliquam artem, ac adeò quidem non sunt prohibitæ hæ uoluptates, ut Aristoteles in quodam loco scribat, quod sint bonum per se expetendum, & quod quidem perficiat uirtutes: nec aduersatur hoc religioni Christianæ, si absit utrunq; genus contemptus, Dei & hominum, agnoscamusq; à Deo nos hæc bona, quæ habemus, habere, non autem ex nobis, aut à Fortuna. Quanquam huius rei caussa præcipuè debemus læti esse, quòd, ut Christus inquit, nostra nomina in cœlo scripta sint.

Intelligendum est etiam.

Valde ornant hanc disputationem, quæ sunt addita hic de ingeniorum & naturarum diuersitate, ac magis quidem Rhetoricè, ac Politicè, quàm Philosophicè, si ipsam honestatem & eius partes exactè consideres. Non enim aliter concedi potest Ciceroni, pati imperium Cæsaris aliquibus potuisse non turpe esse, cum Catoni fuerit turpe. Sicut enim constantia & æquabilitas decet omnes homines, ita oēs decuit aut dedere se Cæsari, aut non dedere. Et pertinet hoc genus decori magis ad Poëticum decorum quàm ad Philosophicum: nec est per se decorū, sed quia est in hac aut illa persona, etiamsi mala sit, & mores

mores eius corrupti. Nam idem est decorum, quod honestum. Et honestum per se non ex uarietate personarum, nec alium alio magis, aut minus decet agere, uel secundum totam honestatem, uel secundum eius partes, quanquam interim non eadem omnes decent. Atq; hoc est aut ex rebus quæ aguntur, aut ex personis, quæ agunt. Et personæ quidem ex ætate sunt potius & uitæ conditione, quàm ex moribus æstimandæ. Mores enim sunt illud ipsum, quod malum est, aut bonum, hoc est, uirtutes ipsæ, aut uitia. Res autē faciunt, ut alios deceat eas agere, alios non deceat, quando sunt mediæ, & nec turpes, nec honestæ per sese, ut est nauigare, uxorem ducere, ædificare: & quanquam hæc per se media sunt, tamen additis circumstantijs sæpe fiunt non media, ut Regi non uxorem ducere, quando hæres deest regno, & cætera sunt paria, nō est liberum. Nutrire autem liberos non est medium, quia nunquam nō debent nutriri. Et talia quidem ad uirtutes proximè pertinent. Nunc si parere Cæsari per se, & simpliciter turpe esse iudicauit Cicero, non debuit ulla personæ ratio hoc mutare, sicut nulla personæ ratio, aut nulla alia circumstantia debet facere, ut non agamus honeste, aut secundum uirtutem. Si autem uoluit seruitutem esse rem per se mediā, sicut egregie docet Plato in quadam Epistola: δουλία γὰρ

καὶ ἐλευθερία ὑπερβάλλουσα, μὲν ἑκατέρα πάγκακον, ἔμμετρος δὲ οὖσα πανάγαθον, fuit non tradere se Cæsari liberum, uerum non tantum Catoni, sed etiam alijs, & ne quidem hoc modo persona ex moribus sumpta ius habuit mutandi rem mediam in rem non mediam, id est, facere non liberũ quod fuit liberum. Sed non illa exacta ratione disputat hic Cicero de officijs, ut sub initium operis ipse ostendit, nec ego Ciceronem reprehendo, sed ostendere uolui, quomodo poßit & fortaße debeat de hac re disputari secundũ Aristotelis doctrinã. Præterea quod hic Cicero de Socrate dicit, simulatorẽ eũ fuisse, expositũ est ab Aristotele in. 4. lib. Ethicorum, ubi εἰρωνείαν & ἀλαζονείαν inter uitia ponit. Et est propriè εἰρωνεία dißimulatio, ἀλαζονεία simulatio: atq; alterum pugnat contra uerum, alterum pro falso, & hoc illo minus prope ad medium accedit. Cicero in secundo libro de Oratore uocat εἰρωνείαν tum simulationem, tum dißimulantiam, & numerat inter ornamenta orationis, dicitq; talẽ etiam Africanum fuisse apud Romanos, qualis fuit apud Græcos Socrates. Nec multo aliter Aristoteles docet. De Epigonis Tragœdia facit etiam Cicero mentionem in libello de optimo genere Oratorum, & utitur hac uoce Pausanias nõ pro fabula, sed pro filijs interfectorum in bello Thebanorum.

Ac duabus his personis.

Duplex est hominum natura, Generalis & Specialis. Altera est omnibus inter se communis, & est quod ad hanc disputationem attinet, omnes homines ad uirtutes intelligendas, & secundum illas agendū esse conditos. Altera est ad hanc aut illam uirtutem aut uicium esse magis propensos natura. Secundum priorem decorum seruare, est simpliciter honestè facere: secundum posteriorem, est pro singularis naturæ modo, aut suorum cuiusq; morum ratione honestè facere. Id quomodo sit intelligendum, antea dictum est. Cicero uocat has naturas personas, & in proximo capite sunt expositæ. Nunc addit illis alias duas, quæ uerè habent hanc uim, ut mutent honesti rationem in actionibus, rerum tamen mediarum, sicut habent omnes circumstantiæ. Quanquam autem regna, imperia, nobilitates, & similes res à fortuna magis nobis obueniunt, quàm à uoluntate, aut studio nostro, & aut Philosophiam discere, aut mercaturam exercere, aut alias artes, aut studia tractare, in nostro magis positum est, quàm in fortunæ arbitrio. Non tamen hoc fit sine fortuna semper, & illud sine uoluntate, adeoq; utrunq; ex magna parte in utroq; est, aut potius in omnibus, de quibus est aliqua deliberatio, quod eleganter hic ueteris Poëtæ uersiculus indicat:

τέχνη

τέχνη τύχην ἔστερξε, καὶ τύχη τέχνην.

Sed potißimum est, ac præcipuè considerandum, quod hic iubet Cicero fieri in eligendo uitæ genere, suam cuiq; naturam adhibendam esse in consilium in hac re deliberanda, & deliberandum esse cum summa cura, ad quod pulchrè quadrat hoc dictum:

Deliberandum est diu, quod statuendum est semel.

Deinde non mutandum esse, nisi ex iusta & magna causa, & quidem non subito. Præterea, ut hoc ego addam, non ex quouis in quoduis transeundum, sed quantum res patitur, in cognatū, ne fiat Metamorphosis Poëtica magis, quàm Politica, ut fortasse conuenientius est ex mercatore, aut Philosopho agricolam fieri, quàm ex mercatore Philosophum, aut econtrà. Adiecta est etiam occupatio de imitatione parentum, non esse uitia imitanda, sed uirtutes parentum. Est enim ea uel stultitia, uel pigritia, uel peruersitas hominum, ut citius non tantum parentum, sed aliorum etiam, qui sunt in administratione uitia, quàm uirtutes imitentur. Et uerum est, quod dicit Horatius:

Decipit exemplar uicijs imitabile, quod si
Pallerem casu, biberent exangue cuminum.

Et talis fere est adulatorum natura.

Est igitur adolescentis.

Omnes eruditorum & sapientum libri pleni fere sunt

re sunt his uocibus, ut minores natu colant, & obseruent maiores natu, ab hisq; discant uirtutes, & honestas artes, Quia ut est in Græco uersiculo,

γνῶμαι ἀμείνους εἰσὶ τῶν γεραιτέρων.

Et ut Aristoteles ait:

οἱ νέοι ἄπειροι τῶν κατὰ τὸν βίον πράξεων.

Sed ut est officium hoc adolescentũ, ita senũ est sapere, docere, consulere, monere, gubernare, sicut hi etiam uersiculi Ouidij suauiter indicant in 6. Fasto.

Hæc dare consilium, pugnare paratior illa est,

Hæc ætas bellum suadet, at illa gerit.

Quod tamen sic intelligendum est, ut discere non sit turpe seni etiam à iuuene, aut adolescente, si, ut sæpe fit, minus sapiat, quàm minor natu. Inueniuntur enim, qui nullum habent argumentum, quo probent se diu uixisse, præter ætatem, ut Seneca inquit, & pulchrè Aristoteles monet, ubi ait: διαφέρει δ' οὐθὲν νέος τὴν ἡλικίαν, ἢ τὸ ἦθος νεαρός. Item pulchre monet Græcorum prouerbialis uersiculus:

πολιὰ χρόνου μήνυσις οὐ φρονήσεως.

Additæ sunt hic etiam aliæ circumstantiæ conditionum, quod sit Magistratuum, quod priuatorũ, quod peregrinorum officium.

Sed quoniam decorum.

Sub initium huius disputationis de quarto genere honesti

re honesti ostensum est, Ciceronem coniungere temperantiam cum modestia, & pro una eademq; uirtute illas habere, quæ sunt in Aristotele distinctæ uirtutes. Hactenus tractauit tum de temperantia, tum etiam de modestia, posthac tantum de modestia docebit, excepto eo, quod de formæ pulchritudine interponit. Hæc enim aliud quoddam genus boni est, nec situm ualde in nostra potestate. Vtitur autem initio propositione per quandam diuisionem, in qua dicit, in quot rebus & cernatur, & uersetur decorum. Statim deinde explicat partem eorum, quæ proposuerat, nempe, de factis, & dictis, quod nihil sit aut faciendum, aut dicendum contra naturam, seu quod aures, aut oculos honestorum hominum offendat: atq; ostendit hoc uelut exemplis quibusdam, cũ præcipit de tegendis membris à natura occultatis, & de uitandis obscœnis dictis. Non enim hæc tantum pertinent ad decorum in dictis & factis, sed multa etiã alia. Præterea quanquam in principio fecit distinctas modestiæ partes, non tamen prorsus seruat nec ordinem præscriptum, & cum ex superioribus pleraq; repetit, tum, quæ aliarum partium sunt, alijs partibus aspergit, ut hic non tantum de factis, & dictis, sed de motibus etiam corporis loquitur. Item in principio de formæ quadam ratione.

Cum

Cum autem pulchritudinis.

De pulchritudine formæ, seu figuræ humanæ, et ornatu, ac gestibus corporis hic præcipitur. Repe-*tit quoq; de motibus animi nonnihil ex præcedentibus, ut rationi pareant tam uoluntas, quàm appetitiones.* Pulchritudo autem, cum sit duplex, altera uirilis, altera muliebris, utriq; suus ornatus est tribuendus. Ad quam rem multum ualet tum iudicium tum comprobatio bonorũ uirorum, tum etiam consuetudo. Videmus enim non tantum eodem tempore alios homines, sed eosdem etiam homines alio tempore alium uestitum decere. Atq; est quidem in hac re propemodum infinita uarietas, facilis tamen distinctu etiam oculorum iudicio.

Et quoniam magna uis orationis est.

Quod non eodem modo sit loquendum in foro, & uel in disputationibus, uel in congreßibus familiaribus, nec tantum huius rei iudicium & curam ad artẽ pertinere, sed etiã ad mores, nemo ignorat. De hoc itaq; discrimine hic aliquid indicat Cicero. Nam in alijs libris tum hoc discrimen, tum alia multa solent explicari copiosius. Et quidem tantum indicato genere altero, quod contentionem uocat, de altero præcipit. Primum qualis debeat esse uox, & unde sumi debeat. Vtitur ad hoc declarandum ali-

quot ex

quot exemplis. Deinde ut ſermo ſit plenus, non ue- hemens, aut pertinax, utq; ſermonem cum alijs com municemus, quem Plutarchus etiam docet commu- nem eſſe debere, ut ſunt communes cibi & potus. Tertio, ut accommodetur ſermo rebus, de quibus habetur ſermo. Quarto, ne corruptos eſſe mores demonſtret. Quinto, ut intra ſuos limites uerſetur, aut referatur ad eos, ubi digreßio fieri cœperit. Sexto, ut in loquendo non commoueamur animo. Septimo, non utendum eſſe obiurgationibus, niſi cũ neceßitas poſtulet, & quomodo obiurgandi ſint homines. Octauo, quomodo ſit reſpondendum etiã ijs, qui ſunt nobis inimicißimi, & à quibus nobis ſunt facta conuicia. Nono, fugiendam eſſe iactan- tiam, quæ ſanè certum eſt ſtultitiæ ſignũ, & cogna- ta cum eo uicio, quod paulò ante ἀλαζωνίαν ex Ariſtotele appellauimus.

Et quoniam omnia perſequimur.

Non minus modus non ſeruatur in ædificando, quàm in reliquis rebus ad uitam neceſſarijs. Quod uitium adeò fuit apud Romanos magnum, ut C. Cæ ſar, ſicut Plinius ſcribit, ſolum foro extruendo eme rit mille ducentis ſeſtertijs, hoc eſt, triginta millibus aureorum Gallicorum. Milo habitauerit in domo centum quadraginta ſeptem millibus ſeſtertijs em- pta, quæ ſumma facit Gallicæ monetæ tricies ſexies centena,

centena, & septuaginta quinq; millia aureorum. Quod merito Plinius addit mirari se, ut regum insaniam, & inter prodigia humani animi habere, quod postea Milo debuerit septingenta millia sestertia, quæ sunt Gallicorum aureorum centies septuagies quinquies centena millia. Itaq; hic Cicero etiã ostendit, qualis debeat esse domus clari & excellentis ciuis, nempe, non tantum ad usum, uerum etiam ad dignitatem ædificata & splendorem. Et tamen existimandum esse, quod domus sine uirtutibus parum ornet uirum, sed domum potius ornare uirum. Præterea liberalitatem, & munificentiam in tali domo debere esse, nec magnorum uirorum splendida ædificia relictis uirtutibus imitanda esse. Cæterum M. Scaurus reprehenditur ob eandem rem in 36. libro Plinij.

In omni autem.

Generale præceptum est hic additum ad præcedentia, quid sit faciendum in omni actione. Est autem diuisum in tres partes, quarum tamen duæ posteriores recte sub prima cõprehenduntur. Ea est, ut quicquid agimus, agamus sic, ut affectus, seu appetitiones non præcurrant rectæ rationi, sed ei pareant, hoc est, ut medium seruetur, aut quod idem est, secundum uirtutem agatur.

Deinceps de ordine rerum.

Ordo fuit unà de partibus decori, seu modestiæ antea propositis. De illo nunc sic docet Cicero, ut ostendat eum adhibendum, & retinendum esse in omnibus actionibus. Quantum autem habeat momenti, et quod nō eadem pariter sint omnibus apta, ut inquit Propertius, sed alia conuenire alijs, & alio tempore ac loco alia conuenire, & in summa, rationem officiorum uariè mutari circumstantiarū ratione, suprà monitum est aliquoties. Docet etiam hic Cicero maiorem curam in effugiendis peccatis exiguis adhibendam esse, quàm in magnis, quod hæc poßint facilè iudicari, illa non statim cernantur. Atq; ita hoc de intelligendo, aut præcipiendo magis, quàm de faciendo accipi debet. Minus enim magna peccata fieri debent, quàm parua. Vsurpauit ibi perbellam similitudinem, & unà argumentum ex minore. Deinde præcipit ex alienis uicijs debere nos nostra emendare, cum facilius aliena, quàm nostra, cernamus, quod sic Persius dixit:

Vt nemo in sese tentat descendere, nemo,
Sed præcedenti spectatur mantica tergo.

Postea iubet nos adhibere doctos homines iudices in ijs rebus, de quibus dubitamus, diligenterq; obseruandum esse, quid quisq; de nobis, & cur dicat, & sentiat, uelut artifices facere solent. Notum autem

est, quod

est, quod de Apelle Plinius scribit. Additum quoq; est per occupationem, non licere contra ciuilem consuetudinem facere, aut dicere alijs, etiamsi hoc fecerit Socrates, aut alius aliquis excellens uir. Damnat etiam Cynicorum impudentiam iterum, & docet praeclaros, & honestos uiros in Repub. obseruandos, & colendos, ac rationem & delectum in personis habendum esse. Atq; omnino hoc studendum, ut conseruetur communis societas. In initio autem huius loci explicat tantum uocabulum (Ordo) bene multis uerbis, ubi subtiliter uocabulum etiam (Modestia) ad Graecam uocem (εὐταξία) accommodat. Et ex Stoicorū doctrina ordinem refert tantum ad temporis circumstantiam, & eum quidem locum appellat ex quadam similitudine, quam habet ordo actionū cum debita collatione partium totius alicuius, quae Graecis harmonia dicitur. Quanquam alioqui haec uox, locus aliquando pro tempore, aut occasione, quae est pars quaedam, uel qualitas temporis, uidetur magis usurpari, quàm pro eo, quod propriè, & in Philosophia significat, ut cum dicimus: Non est nunc locus disputandi. Et apud Terentium: Video eos in loco uereri. Certè si non significatur tempus in talibus orationibus, mixtum tamen quiddam ex tempore & loco significatur, cum uocabula occasio & tempus in ijsdem oratio-

nibus poni poßint. Idem accidit in dictione (Spatium) quæ, quanquam magna ex parte locũ significat, tamen pro tempore usurpatur manifeste. Est itaq; ordo in hoc loco harmonia quædam, seu conuenientia, seu ratio in dictis, factis, & omnibus corporis motibus. Et hæc conuenientia non tantum ad tempus debet referri, sed etiam ad locum, personas, modum, & alias omnes circumstantias. Quamprimum enim aliquis ab illarum aliqua dissentit, nõ amplius est decorũ, & ordo, sed cõfusio & indecorũ.

Porro quod sequitur, modestiam esse scientiam, ex Platone est sumptum, qui in plerisq; locis uirtutem scientiam esse docuit. Ideo addidit etiam obiectionem de Prudentia, quæ si est tantũ scientia Modestiæ, prorsus nihil aliud à Modestia differt, quàm quod differt totũ à parte, aut genus à specie. Vtraq; enim uersatur circa ea, quæ sunt hominibus bona, & tamen latius patet Prudentia, quàm Modestia. Multo expeditior est Aristotelis doctrina qui posuit Prudentiam in Intellectu, & statuit eam inuentricem & gubernatricem uirtutum: Virtutes uero in appetitu, & uelut ministras prudentiæ, quanquã intellectum à uirtutibus non separauit.

Iam de artificijs.

Quæ artificia & quæstus sint liberales, qui sint illiberales, hic exponitur: Quod sic debet intelligi, non

non omnes quidem artes sordidas inhonestas esse, (nam illiberalem in hoc loco, quiddã multo melius est, quàm inhonestum) sed non conuenire hominibus bono loco natis, & ingenuis. Sicut enim aliarũ rerum non omnes omnibus conueniunt, ita artificiorum, & quæstuum non omnes conueniunt omnibus, cuius quidem rei disputatio ad iusticiam distributiuam quoq;, & fortasse rectius, quàm ad modestiæ locum aptari poterat, quanquam paulo aliter, & absolutius Cicero hic de artibus disputauit.

Sed ab his partibus.

Hæc est secunda pars eorum, quæ in toto opere tractantur, nempe, honestatis partium inter se comparatio. Præfert autem Cicero Iusticiam reliquis omnibus uirtutibus, & probat recte se hoc facere quatuor maximè argumentis. Primum est sumptum à natura hominis, quod homo sit natura πολιτικὸν ζῶον, quemadmodum etiam Plato & Aristoteles docent. Secundum à definitione sapientiæ, quæ cum sit princeps omnium uirtutũ, & Deorum ac hominum communionem quandam, quæ nihil aliud est, quàm usus quidam rerum secundum iusticiam, in se complectatur, esse iusticiam etiam cognitioni & prudentiæ præponendam. Tertium ab ijs, quæ communiter fiunt inter homines, & communi eorum iudicio, quod omnes putent, sibi potius

hominem conseruandum esse, quàm res maximas cõtemplandas. Quartũ à fine contemplationis, illam etiam referri ad communem hominum utilitatem. Habet hoc argumentum suam conclusionem, in qua respondetur ad obiectionem quandam eorum, qui senserunt homines consociari propter necessitatem uitæ, quod nõ sint homines congregati à natura, ut quærerent res necessarias ad uitam, & inter se alij alios iuuarent, sed ipsos hoc facere ex sua quadam industria, nec sanè hominem solum, sine adiunctione aliorum & societate amaturum uitam, etiamsi abundaret omnium rerum necessariarum copijs, & subtilissima contemplatione. Definitiones sapientiæ & prudentiæ, quæ hic sunt positæ, non procul ab Aristotelis definitionibus discedunt. In reliqua disputatione uidetur paulo longius ab Aristotele discedere Cicero, & sic possunt, ut opinor, conciliari. Iusticiam quidem principem esse uirtutum moralium, quòd etiam Aristoteles sentit, & propterea hespero eam uirtutem & lucifero dicit esse admirabiliorem, atq; officia, quæ ex hac uirtute manant, contemplationi quoq;, & prudentiæ anteponenda, si opus sit, non tamen ideo præstantiorem, & nobiliorem esse rem iustitiam, quàm sapientiã. Ita enim & aliarum rerum non statim necessaria est, quæ est preciosissima, ut aurum multo est preciosius ferro,

non ta

non tamen ferro magis necessarium est, nec debet in usu aurum præferri. Quare autem Sapientia præcellat iusticiam, in ultimo libro Moralium Aristotelis, qui uult potest legere. Non omnia etiam conueniunt cum Aristotelis doctrina, quæ hic tradita sunt de causis congregationis hominum. Sed hoc aliâs explicabimus.

Illud forsitan.

Suprà comparatæ sunt inter se uirtutes omnes, hic tantum Iusticia cum Modestia confertur. Est autem hoc intelligendum de speciali Iusticia, non de generali. Fecit enim Aristoteles etiam generalem Iustitiam, quæ accommodatur æqualiter ad omnes uirtutes, quarum est uelut domina, uel genus quoddã. Cæterum quando sit Iustitia præferenda Modestiæ, aut contrà Modestia Iustitiæ, in usu, aut experientia disci debet: nec est adeò difficile iudicare hæc uiro bono, utra, si alterutra sit omittenda, cum maiore turpitudine omittatur. Ideo etiam omisit Cicero Panætij exempla.

COMMENTARIA SECVNDI libri de Officijs.

Quemadmodum officia.

Icero in hac præfatione duo præcipuè agit. Excusat se primo de suo ocio, & scribendi studio illis, quibus uideri poterat nimium ei rei indulgere, quod, cum nulla esset amplius Respub. nihil honestius, aut melius potuerit facere. Quem locum amplificauit optatione, & repetitione satis longa. Deinde exponit utilitatem & fructum sui ocij, & scriptionis, res se cognitione dignißimas suis hominibus patefecisse, ac uelut ita cōpensauisse ex aliqua parte illam Reipub. cladem. Quod autem profuerit hac re in publicum, definitione Philosophiæ ostendit, Philosophiam, de qua scripserit, continere cum aliarum rerum magnarū, & diuinarum explicationem, tum artem esse, & disciplinam uirtutis. Ibi etiam interiecta est breuis occupatio, cui inest argumentum ex Minore, cum minimæ res arte percipiantur, absurdum esse uirtutem rem maximam putare sine doctrina perdisci posse

posse, nec errauit Cicero, quando Philosophiæ diuinarum rerum etiam perceptionem tribuit. Non enim tantum ea, quæ in nostra religione traduntur, sunt res diuinæ, uerum etiã alia multa, ut quæ disputantur Philosophicè de Deo, de Prouidentia, de intellectu, de corporibus cœlestibus, & alijs rebus omnibus æternis, adeoq; de rerum natura ipsa. Nã in hoc loco diuinum, & apud Aristotelem θεῖον, nihil aliud, quàm æternum significat. Nunc si de rebus humanis potest esse aliqua scientia, profecto & de diuinis rebus potest esse, & multo quidem certior scientia. Quid quod Aristoteles tantum diuinis & æternis rebus tribuit scientiam, reliquis, quæ humanæ uocantur, non item? Aut igitur Ciceronis hæc definitio est retinẽda, aut Aristotelis doctrina prius est abijcienda. Sunt & hic alij loci, ut sub initium transitio, & gemina propositio, altera totius huius libri, altera præfationis tantum. Item sub finem obiectio, in qua respondet ad absurditatem, quam uidebatur in se habere hoc, quod erat Academicus Cicero, & tamen de officijs, & alijs rebus disputabat. Academici enim docebant nihil certum esse. Ad doctrinam autem rerum uidetur certitudo quædam requiri. Defendit etiam obiter Academicam professionem, & profecto non omnino nullam causam habuit Cicero conferendi se ad Academicos. Maxima

enim pars earum rerum, de quibus disputamus hō-
mines, tantum in coniecturis, & probabilibus ratio-
nibus posita est. Ac sæpe nobis somniamus demon-
strationes, ut loquuntur, seu certitudinem, ubi ta-
men nulla est. Porrò sicut in primo libro promiscuè
sunt usurpatæ uoces Prudentiæ, & Scientiæ, ita
hic Cicero uocat sapientiam eandem, quam in illo
loco prudentiam uocauit, nec tam exactè hæc distin-
xit, quàm fecit Philosophus, quem nunc sæpe nomi-
nauimus. Quanquam is etiam relinquit suam quan-
dam cognationē his inter se, nec omnino sapientiā
diuellit à prudentia, sed ueluti rectricē & huius, &
cunctorum aliorum habituum constituit, ac ita sua-
uißimè scribit in. 2. lib. mag. Ethi. ἀλλ' ἴσως ἔχει,
ὥσπερ ἐν οἰκίᾳ ὁ ἐπίτροπος. οὗτος γὰρ πάν-
των κύριος, καὶ πάντα διοικεῖ, ἀλλ' οὔπω
οὗτος ἄρχει πάντων, ἀλλὰ παρασκευάζει τῷ
δεσπότῃ σχολήν, ὅπως ἂν ἐκεῖνος μὴ κω-
λυόμενος ὑπὸ τῶν ἀναγκαίων ἐκκλείηται
τοῦ τῶν καλῶν τι, καὶ προσηκόντων πράττειν:
οὕτω καὶ ὁμοίως τούτῳ ἡ φρόνησις, ὥσπερ
ἐπίτροπός τίς ἐστι τῆς σοφίας, καὶ παρασ-
κευάζει ταύτῃ σχολήν, καὶ τοῦ ποιεῖν τὸ αὐ-
τῆς ἔργον, κατέχουσα τὰ πάθη, καὶ ταῦτα
σωφρονίζουσα. Hæc uerba coactus sum addere,
quanquam pluscula, cum propter elegantiam, tum
propter

propter lucem, quàm ingentem habent. Græcè autem ex Græcis fere cito, si quid cito, hanc etiam ob caussam, quod existimem hoc nostro seculo debere omnes adolescentes, & iuuenes hanc linguam degustasse, & in ea discenda, coniungendaq; cum latina pergere, nec sequendum eis errorem esse illorum, qui, cum uix à limine, ut aiunt, salutauerint latinum sermonem, postea irruunt in immundißimum cœnum barbarorum scriptorum, ac ibi quæstus uberiores, & nescio quorum titulorum, uerè titulorum non rerum, & propemodum tantum ad stabiliendam sophisticam excogitatorum gratia, per omnem ætatem se uolutant.

Quinq; igitur rationibus.

De rebus utilibus tractatum iri in hoc libro, in præfatione est ostensum, idem hic repetitur, & commendatur simul pars illa in superiori libro pertractata cum reprehensione quadam eorum, qui aliter quàm debuerant, usi sunt uocabulo Vtile. Statuit enim Cicero, idem esse utile, quod est honestum aut iustum, quod idem est secundum genus. Atq; ita uelut certam significationem dictioni constituit, ut eò facilius intelligi tota reliqua disputatio queat. Cum enim eædem uoces uariæ ut plurimum accipiãtur, necesse est, nisi pro qua re proprie uelimus uti aliqua dictione, incertam & confusam esse rem uniuersam

uerſam, de qua eſt diſputatio. Deinde recitat multa, & uaria, quæ hominibus tum commodū, tum incommodum aliquod afferunt. Nimis autem Stoicè uidetur facere Cicero, & παραδοξοτέρως, quando ita propè coniungit inter ſe honeſtum & utile, ut alterum cum altero conuerti uelit ſimpliciter, ut loquuntur, aut potius idem alterum eſſe, quod ſit alterum. Sunt enim hæc uere ſeparata æquè ac ipſæ res, & uſus rerum. Quanquam Cicero de uſu magis rerum, aut uſu cum rebus coniuncto, quàm de rebus per ſe hic diſſeruit ita, ut ſit utile, quo recte utimur. Sed aliud eſt res, aliud uſus rei. Deinde aliud eſt per ſe bonum, aliud propter uſum. Deus per ſe bonus eſt, etiam ſi nemo utatur eo bene, tum etiam homini ſit bonus, quando bene quis eo utitur. Sic etiam uirtus per ſe eſt utilis hominibus. Eſt enim uirtus tantum, uel uſus quidam bonus rerum, uel habitus rerum bene utendarum, uel potius utrunq;. Poteſtas, robur, formoſitas, diuitiæ, non per ſe bona ſunt, ita, ut hic bonum accipitur (accipitur autem pro eo, quod nobis conducit) ſed propter bonum uſum. Hinc eſt, quod hæc potentia bona eſſe Ariſtoteles alicubi docet. Malus enim eis abuti poteſt. Atq; ſic non ſunt bona, ſed quatenus bonus utitur eis bene, aut ſic utitur, ut eſt à natura inſtitutū. Hoc in eodem loco Ariſtoteles dicit his uerbis: δο

κιμάς

κιμάζεται γὰρ τῇ τοῦ σπουδαίου αὐτῶν ἑκα-στον χρήσει. Atq; hæc est germana differentia inter bonum honestum, & bonum utile, quod alterum propter se expetitur, & in nobis est, ac magna ex parte ex nobis, alterum propter usum, & extra nos est positum, quodq; altero nemo potest male uti, altero uero malus potest male uti, & hæc haud dubiè est Aristotelis sententia. Non multo aliter S. Au-*gustinus etiã docet, qui triplicia facit bona, alia magna, alia minima, alia media. Magna uocãs, quibus nemo male utitur, & intelligit uirtutes. Media & minima, quibus male quis uti potest, & intelligit tũ potentias animæ, sine quibus nõ possumus uti uirtute, tũ alias res, sine quibus possumus uirtute uti. Indicãt etiã ipsa uocabula discrimẽ esse inter hæc duo, honestum enim est, quod dignum est bonore, qui nõ opibus, aut robori, aut alijs rebus utilibus debetur, sed uirtuti. Vtile uerò ab utendo est dictum, & significat id propriè quo uti possumus. Apud Græcos appellatur χρήσιμον eadem ratione. Cicero magis hoc uocabulum pro eo, quo utitur quis honeste, usurpauit, aut potius pro ipso rerũ honesto usu, qui sanè, quàm uirtus, nihil aliud est, & tamen sic impropriè, quæ sunt utilia, honesta dicuntur, certè non Aristotelicè. Quanquam hoc uerum est, non esse operam dandam rebus utilibus, uel eis utendũ,*

si non

si non poßit hoc etiam fieri, ut nō lædatur honestas. Et, ut facilius persuaderent animis hominum Cicero & Stoici, introduxerunt hanc utilis & honesti connexionem. Sed in foro sic fuerat differendum, non in scholis Philosophorum. Etiamsi Cicero plus hic quàm in foro disputauit, cum non Philosophis hæc scripserit, sed imperitis, & mediocribus hominibus, aut potius uelut orbis terrarum theatro cuidam. Mouit hoc etiam illos, quod uiderunt non tantum actiones aut honestas, aut turpes esse, uerum etiam aut utiles, aut inutiles. Sed in eo decepti sunt, ut puto, quod sunt utiles, aut inutiles impropriè, aut per accidens, ut loquũtur, nō per se. Finis enim seu effectus actionis per se hominibus utilis est, non actio, quæ per se honesta, aut inhonesta est, non utilis, aut inutilis.

Quæcunq; igitur.

Hucusq; sunt expositæ uariæ res, quibus aut iuuantur homines, aut læduntur, cum quadam collatione, quæ omnium maximè prosunt, uel obsunt, nẽpe, ipse homo alteri homini: propositumq; est de huius priore parte tractandum esse. Nunc incipit, ostendere & explicare, quomodo plurima utilitas ab hominibus poßit percipi, & primum quidem, quibus de causis homines adiungantur hominibus ita, ut eos obseruent, honore afficiant aut commodis, &

dis, & eis pareant. Earum autem dicit optimam, & firmißimam esse, quæ ex uirtute proficiscatur, estq; illa res amor, quem cum metu etiam comparat. Quanquam enim & metu retinentur honores & potentia, tamen, cum oderint, quem metuant, nō potest firma esse, & stabilis talis potentia, & est plena molestiarum & periculorum. Quod ipse uarijs exemplis ostendit, ac omnes quidem historiæ testantur, miseros exitus fuisse Tyrannorum. Nam tales sunt Tyranni, qui præsunt ui, & sua libidine pro legibus utuntur, non sunt νομοφύλακες, aut ἔμψυχον δίκαιον, id quod esse est propriū officium regum, & principum. Itaq; uerè Iuuenalis dixit:

Ad generum Cereris sine cæde & sanguine pauci
Descendunt reges, & sicca morte Tyranni.

Et Plato egregium dat consilium Dionis cognatis, ubi ait: μὴ δουλοῦσθαι Σικελίαν ἐπ' ἀνθρώποις δεσπόταις, μηδὲ ἄλλην πόλιν, ὅγ' ἐμὸς λόγος, ἀλλ' ὑπὸ νόμοις. Sed non hic præcipitur, qui quibus debeant obtemperare, qui præsunt, qua ratione debeant præesse docetur, aut potius, quomodo sit hominibus utendum, ad dignitatē, & potentiam uel comparandam, uel retinendam, rectißimè & tutißimè. Vtitur etiam ad hanc rem Cicero suæ Reipub. exemplo, cum longa deploratione præsentis status, & inuehitur unà in Syllam,

& Cæsarem,

& Cæsarem, qui oppresserant Rempub. Quod autem sordidissimam, & inquinatissimam ratione͂ tribuendi honorem, aut similes res uocat, quando precio, & mercede homines ducuntur. Plato pulchrè dixit: φιλίαν διὰ βαναύσου φιλότητος γεγονότα. Tale enim quiddam Græcis βάναυσον significat, quod hic Cicero sordidum & inquinatum dixit.

Summa igitur.

Propositioni de gloria subijciu͂tur eæ res, quibus absoluta, & uera, ac solida gloria paritur. Nam & alia quædam gloria est, ac ea quidem imperfecta, et emendicata propemodum, de qua suo loco dicetur. Sunt tamen eadem fere, per quæ uera gloria comparari hic dicitur. Nihil enim aliud discriminis est inter hoc genus beneuolentiæ, & admirationem, quàm quod est inter id, quod est inferioris gradus, & id, quod est altioris. Sed hæc ita sparguntur, ut fiat res dilucidior, & amplior. Quanquam Cicero satis improprie, & populariter hic loquitur, cum admiscet ea, quæ sunt mercenariæ gloriæ, loco de uera gloria, quæ tantum uirtute constat, nisi quod de liberalitate & alijs uirtutibus aliquid addit. Hæ tres causæ exponuntur ordine.

Ac primum de illis tribus.

Prima causa consistit aut in ipsis beneficijs, aut in uolun

in uoluntate benefaciendi, ita tamen, ut facultas desit. Nam ubi sunt opes, ibi frustra iactatur animus, & studium, si non sequantur beneficia. Tametsi quoq; inueniuntur, qui, cum non dent, habentes unde poßint dare, beneficam tamen uoluntatem habeant, & prosint aliquando, non quidem de suo, sed alieno, sine turpitudine, ut qui commendant aliquos aliquibus, uel sibi paribus, uel se superioribus, magis tamen, si magis ad uirtutem propendent, his, quàm illis. Sed nescio, an ij prorsus non sint liberales, sed potius callidè suam auariciam tegentes, ac simul φιλοκόλακες. *Se uerò tenuioribus alios commendare sine iusta ratione, planè sordidum est.*

Fides autem ut habeatur.

Secūdæ causæ explicatio, quæ constat iusticia, et prudentia. Habet hic locus *opportunā admodū obiectionem de connexione uirtutum omniū.* Ita *enim dißputatum est à multis* Philosophis, *& ipso* Cicerone, *ut, qui una uirtute perfecta sit præditus, præditus simul sit alijs omnibus. Separauerat autem à iusticia prudentiam.* Ad id *respondet, non se exactā hic dißputationē de uirtutibus habere, sed uulgarem, & pro communis uitæ ratione.* Aristoteles *in sexto* Ethicorum *manifeste coniungit iusticiam, si non specialem, tamen generalem cum prudentia, nō tamen isto modo, ut omnes uirtutes ita sint cōtextæ,*

nec usquam, ut opinor, ille Philosophus hoc docuit. Verba eius de hac re sunt: ὥστε δῆλον, ὅτι ἀδύνατον φρόνιμον εἶναι μὴ ὄντα ἀγαθόν.

Erat igitur ex tribus.

Hæc est tertia pars disputationis de summa gloria, & præcipua. Naturaliter enim hoc fit, ut eos dignos esse magna gloria arbitremur, & honore singulari afficiamus, qui sunt excellentibus uirtutibus ornati. Est autem gloria nihil aliud, quàm tum uerum iudiciũ de insignibus uirtutibus, et earũ prædicatio, tum officia, quæ tale animi iudicium testantur. Admiratio uerò non est simplex iudicium, sed quod aliò respicit, & confert magnas uirtutes, cum aut uirtutibus alijs leuioribus, aut naturæ humanæ ratione ac modo. Sunt enim in nonnullis tantæ uirtutes, ut homines mediocres existiment, eas in hominis animum, aut naturam non posse cadere. Talis fuit Iulij Cæsaris fortitudo, quando, cum aliâs, tum contra Neruios in Gallia pugnans restituit inclinatam aciem. Talis fuit Socratis, & Catonis constantia. Talis fuit cõtinentia Cn. Martij, quando ex propositis sibi multis premijs militaribus tantum unius hospitis captiui salutem, & equum sumpsit. Maiorem etiam moderationem præstitit Dux Vrbini mulier patrum nostrorum memoria, quæ uiginti annos fere pudicè & castè uixit cum marito suo non apto

ad rem

ad rem uxoriam, sine querelis, sine rixis, nemini hoc indicans, in magno erga uirum amore, & obseruantia. Quam uirtutem meritò uir elegantißimè doctus Petrus Bembus magnis laudibus uexit. Tam insignes uirtutes excitant in hominū annimis admirationem, unde gloria perfecta nascitur. Inter gloriam autem & honorem hoc uidetur esse differentiæ, quod gloria tantum in hominum iudicio, & magna prædicatione, seu fama consistit, honor sine hoc celebri & pleno uocis & rumoris testimonio quiddam est, non tamen sine illo iudicio, & laudatione. Virtuti autē adeò propria est gloria, ut Aristoteles in plerisq; locis solam uirtutem ἀγαθὸν ἐπαινετὸν esse disputet. Porrò Cicero amplificauit hanc partem à contrarijs, causa & effectu, contemni eos, qui uirtutum expertes sint. Ducit etiam hanc disputationem per fortitudinem & iusticiam, uirtutes maximè admirabiles, & ad gignendam gloriam paratas. Vbi obseruari debet, quod dicit, neminem posse iustum esse, qui mortē, exilium, egestatē timeat, Stoicè enim, ut pleraq; in hoc opere dicūtur, & cōtra Aristotelem, qui multo rectius, ut suprà quoq; ostendimus, sentit, affectus secundum naturam esse, & quidem omnes. Et eruditè in quodam loco de fortitudine inquit: Non est fortis ille, qui nihil timet, sic enim & lapis esset fortis, & alia

 inanimata.

inanimata. Deinde est *addita splendida iusticiæ laudatio.* Plato *in disputatione de* Republica *breuius* hoc dixit: στάσεις γὰρ που ἥγε ἀδικία, καὶ μίση, καὶ μάχας ἐν ἀλλήλαις παρέχει, ἡ δὲ δικαιοσύνη ὁμόνοιαν, καὶ φιλίαν. Porrò *quod de* Medis *hic dicitur, extat in primo lib. apud* Herodotum, *cuius uerba, quia sunt admodũ suauia adscribere uisum est.* ὡς δ' ἐγὼ δοκέω, κάλλιστα ἔλεγον οἱ τοῦ Δηιόκεω φίλοι, οὐ γὰρ δὴ τρόπῳ τῷ παρέοντι χρεώμενοι δυνατοί εἰμεν οἰκέειν τὴν χώρην, φέρε στήσωμεν ἡμέων αὐτῶν βασιλέα, καὶ οὕτω ἥτε χώρη εὐνομήσεται, καὶ αὐτοὶ πρὸς ἔργα τρεψόμεθα οὐδ' ὑπ' ἀνομίας ἀνάστατοι ἐσόμεθα.

Postremo hic notandum est, quod cũ dixit prohibere iniuria tenuiores, construxit uerbum prohibere cum ablatiuo significante paßionem, contrà quàm solet plerunq; fieri, cum dicimus: Prohibitus *sum accessu, colloquio, amore, actio significatur, id est, ne accederem, ne colloquerer, ne amarem: hic uerò iniuria significat eam, quæ accipitur, non quæ infertur, & est sensus, ut caueret, ne afficerentur iniuria tenuiores.* Est etiam hoc *sciendum,* Cicero *nem ius æquabile dicere, non quod æquet omnes, sic enim non possent alij alijs esse potentiores, aut ditiores, sed quod iusticiam inter homines, & æqualitatem*

tem quandam proportionalem, æquitatemq; conser uet, hoc est, quod pari studio defendat tenues, & potentes, summos & infimos, & neutris patiatur ab alteris suum adimi. Aristoteles ἀναλογικὸν, & κατ' ἀναλογίαν δίκαιον appellat.

Sed ut pecuniæ quærendæ.

Non minor est uirtus, quàm quærere, parta tueri,
Casus inest illic, hic erit artis opus: Inquit Ouid.
Idem hic initio præcipit Cicero de gloria, sed ualde paucis uerbis, sumpta comparatione à pecuniæ acquisitione, & conseruatione. Postea relabitur in superiorem partem de comparanda & augenda gloria. Quod de Socrate additum est, est transcriptũ ex secundo libro Xenophontis, de factis & dictis Socratis. Hoc Apophtegma Socratis auxit argumento à contrario, cum dicit, simulatam gloriam non esse durabilem. Et adiecta est insignis sententia, nihil simulatum esse perpetuum. Hanc sententian unà cum contrario probat exemplis Gracchorum, patris & filiorum. Postea repetit ex præcedentibis, quæ sit illa uera & non ficta gloria, atq; proponit præcepta se traditurum esse de eo, ut uideamur etiam tales, quales sumus, inuerso dicto Socratis propemodum. Alios enim, cum alij habeant commendationem ex maioribus, & in celebritate uersentur, non habere à maioribus commendatio-

nem, ac obscuros esse. Quare conandum esse illis à prima adolescentia, ut noti & clari fiant. Hæc causa & generale præceptum hic sunt addita.

Prima igitur.

Nunc incipit enumerare illa præcepta. Quanquam hoc non facit forma præceptorum, sed ostendit quibus rebus ac studijs comparari gloria à prima adolescentia queat. Fit autem hoc aut re militari, aut ingenij dotibus, & operibus, quæ, ut suprà, ita hic etiam præfert bellicis uirtutibus & operibus. Atq; hæc quidem ingenij bona exercentur, & declarantur aut pietate aut similibus uirtutibus, aut conuersatione cum honestis uiris aut eloquentia. In hac parte est prolixus, & ad finem usq; huius loci perseuerat. Repetit autem quædam ex primi libri eo loco, in quo fecit duplex genus orationis, & ex utroq; dicit comparari gloriam, ex forensi autem non paulo, quàm ex illo comi & affabili, maiorem. Postea diuidi forense genus in defensionem, & accusationem, & defendendo plus laudis & gloriæ, quàm accusando acquiri, ostenditq; quatenus liceat accusatione uti. Inspersa sunt ubiq; exempla. Quod autem in fine dicit, iudicis esse uerum semper sequi in causis, eius causa apud Platonem in Apologia Socratis exponitur his elegantißimis uerbis: οὐ γὰρ ἐπὶ τούτῳ κάθηται ὁ δικαστὴς ἐπὶ τῷ χαρίζεσθαι

τὰ δίκαια, ἀλλ' ἐπὶ τὸ κρίνειν ταῦτα, καὶ ὀμώμοκεν οὐ χαριεῖσθαι, οἷς ἂν δοκεῖ αὐτῷ, ἀλλὰ δικάσειν κατὰ τοὺς νόμους.

Sed expoſitis adoleſcentũ officijs.

Cicero ulterius hic progreditur in inſtituta diſputatione de comparanda beneuolentia multitudinis. Quod enim hactenus de gloria dixit, eodem pertinet. Nam gloria magnæ cuiuſdam beneuolentiæ multorum effectus eſt. Addit autem hæc ſuperioribus per tranſitionem, & docet de liberalitate, faciens duo genera eius. Alterũ conſiſtit in pecunia, & eſt leuius: Alterum in opera, ut eſt, conſilium dare, defendere contra uim & iniuriam, & ſimilia, & eſt grauius. Sic enim inter ſe comparat hæc duo Cicero, & poſtea oſtendit, quomodo ſit largienda pecunia, nempe moderatè, & non niſi idoneis hominibus, & pro noſtris facultatibus (non enim debemus alijs dare, & ipſi poſtea mendicare, aut eſurire) Hoc autem nihil aliud eſt, quàm liberalem eſſe. Nam qui dat, cui non debet dare, & non quando, & quantum, & quomodo debet, non eſt liberalis. Colligit etiam incommoda, quæ ſequuntur immodicam largitionem, id eſt, prodigalitatem. Sunt autẽ ablatio cauſæ liberalitatis, & rapinæ. Qui enim ſuum profuderunt, poſtea nõ poſſunt eſſe liberales: & quia aſſuefecerunt ſe ad dandum, adimunt alijs,

 ut poßint

ut poßint alijs dare. Prouerbium, quod est additũ debet intelligi de animo accipientium, non de pecunia. Pecunia enim exhauriri potest etiam maxima, Cupiditas accipientium non potest expleri, & hoc est, non habere fundum, Atq; ita ipse Cicero quodammodo exponit prouerbium.

Omnino duo genera.

Sicut alijs ferè uicijs, ita auariciæ duo sunt contraria. Quanquam enim uni unum proprie est contrarium, tamen in ijs, quæ habent media, duo sunt aliquo modo uni contraria, nempe, alterutrũ extremorum, & alteri extremo, & medio. Sunt autem prodigalitas & liberalitas, auariciæ contraria, quorum genus hic Cicero largitatẽ facit, ad personas tamen orationem aptauit, non ad res, hoc est, de prodigis & liberalibus, quos ambos uocat largos, docet, quod tantundem est, liberales sunt, qui seruant medium in dandis quibuscunq; rebus, quæ æstimantur pecunia; prodigi non seruant, & propterea repræhenduntur tales à Cicerone. A Græcis tales uocantur ἄσωτοι, ab ἀ, quod est non, & σώζεσθαι, id est, seruari. Terentius uocat ἄσωτον, luxu perditum, bene expressa hac uoce. Porrò quod hic Theophrastum repræhẽdit Cicero, grauiter est factum. Quanquam enim uirtus est magnificentia, non tamen liberalitati præferenda est. Quanquam magni

magni & splendidi sumptus, qui fiunt contra decorum, aut in rebus paruis, non sunt magnificentia, sed βαναυσία, seu ἀπειροκαλία, hoc est, luxus. Atq; sic nonnihil abusus est hoc uocabulo Cicero. μεγαλοπρέπεια, id est, magnificentia, est, ut definit Aristoteles in quarto Ethicorum, ἐν μεγέθει πρέπουσα δαπάνη.

Quanquam intelligo.

Sequitur enumeratio eorum, qui sine uicio largi fuerunt in publico, & magnifice ædilitatem administrauerunt. Fuit autem hic Magistratus illis temporibus diu uelut occasio quædam, & aditus ad maiores honores, propter largitiones, quæ in eo fiebant ludorũ occasione, qui ab Aedilibus gubernabantur, & edebantur. Tametsi non erat in hoc institutus, quod hic quoq; significatur. Estq; hic locus propter ædilitatẽ obseruandus. De decima autem, quæ solita est sacra fieri Herculi de omnibus facultatibus, legendus est quintus liber Dionysij. Vestibulorum Periclis, quæ Cicero hic græco uocabulo προπύλαια uocat, fit mentio in uita Periclis apud Plutarchum.

In illo autem.

Natura ipsa, & commune de rebus omnium hominum iudicium nos docet, miseris, & egentibus dandum esse potius, quàm ad maiores opes contendentibus,

dentibus, quiq; non sunt destituti necessarijs facultatibus. Id hic Cicero monet, tractans de altero genere largitatis, laudabili scilicet per sese. Paulò ante enim duo fecit. Deinde præcipit de collocandis beneficijs. Quanquam enim & in accipiendo uidendum est, quis det, nec à quouis, ut in prouerbio iubemur, accipiendum est, sed à solis idoneis, hoc est, candidis, & synceris, non insidiantibus nostræ libertati, aut captantibus maiora beneficia. Hic tamen tantum, quibus dari debeat, demonstratur. Docet autem & dignis, & gratis benefaciendum eße, & ea quidem beneficia conferenda, quorum memoria etiam sit uictura apud posteros eorum, qui acceperunt. Talia autem sunt magna, & illustria. Habent enim multos alios homines testes. Quare posteri etiam uelut coguntur grati esse, ne in odium hominum ueniant propter ingratitudinem. Nemo enim etiã ex tenuibus non odit ingratos, propterea, quod ut Mimus inquit: Ingratus unus omnibus miseris nocet. Nec admodum hæc præcepta pugnant cum Christiana doctrina, præsertim, si, quod Seneca docet, addatur, ingratis etiam aliquando, & per se indignis dandum esse, aut potius, si tota res diligentius expendatur. Grauis hæc, & digna Philosopho Senecæ uox est. Beneficiorum prima simplex ratio est, tantum erogatur, si reddet aliquid, lucrum

est, si

est, si non reddet, damnum non est. Ego illud dedi, ut darem. Nemo beneficia in Calendario scribit. Nec dissentiunt hæc ab ijs, quæ in quarto libro eiusdem operis copiose tradit, non esse dandum manifeste ingratis, aut indignis, nisi alia aliqua grauis causa hoc exigat. Quod si reliqua sint paria, nõ uideo quomodo hæc dissentiant ab ijs, quæ de bonis operibus etiam à Christo ipso tradita sunt, præterquàm quod finis non est prorsus idem. Et ne quidẽ Deus noster hoc uult, ut quibuslibet largiamur, sine delectu, aut pariter omnibus largiamur uel ad alendam hominum pigritiam, & improbitatem, uel ad negligendos, & sedulos, & bonos, & parum, ut sæpe sunt, fœlices. Quod necesse est fieri aliquando, nisi ratione quadam, & iudicio demus adhibito. Suaue est, quod Cicero hic addit in contractibus quoq; liberalitatem debere relucere, nec omnia supputanda esse exacta prorsus ratione, & hoc sæpe esse fructuosum. Sicut in Terentio quoq; dicitur: Pecuniam interdum negligere, magnum est lucrum. Additum est etiam de hospitalitate. Hæc enim in primis decet homines. Ac notandum est exemplum, quod sequitur de Cimone, & de hac Cimonis liberalitate est apud Athenæum in. 12. lib.

Quæ autem opera.

Altera pars liberalitatis erat opera, seu labore,

hoc est agendo, non dando, quod manu præbenditur, & accipitur, quæ est altera pars, & nunc exposita, prodesse. Ea tractatur in hoc loco. Fit autem hoc uarie, ut consulendo, defendendo, commendando, non modo iudicibus, & magistratibus, quando ipse non poßis pro eis in iudicio dicere, sed alijs quoq;, ut dent uel res uel operam, cogitando, & uigilando pro aliorum salute & utilitate, excusando se offensis, & sarciendo aut omissum commodum, aut datum damnum. Atq; hæc ab ipso Cicerone clarè sunt explicata.

Sed cum in hominibus.

Hoc etiam præceptum est necessarium. Quanquam enim plerunq; dantur opes nullis nunc, nisi diuitibus ut ait Martialis, tamē diuersum esse faciendum sentiunt omnes, in quibus uel scintilla est probitatis, & hoc duce natura. Docti etiam ratione hoc possunt scire. Nam liberalitas est uirtus, & uirtus in medio uersatur, medium autē est, uel æqualitas quædam, dare ei, qui indiget, non ei, qui habet antea, ergo non habenti magis est dandum, quam habenti. Et hoc quidem, quod pertinet ad rerum dationem. De operis, seu actionibus, idem considerandū est, ita tamen, ut opes non habeant aliquid ponderis præ probitate, aut potius præ neceßitate, & indigentia, ubi par fuerit probitas, & nihil aliud grauius

uius obstiterit. Tali comparatione usus est hic Cicero. Quod autem addidit, locupletes non accipere beneficia nomine beneficiorum, causa est, quod, ut docet Mimus, Beneficium accipere, libertatem uendere est. Habet hæc comparatio beneficiorum, quæ in pauperes & diuites conferuntur, conclusionem, & amplificationem conclusionis, per insigne quoddam Apophthegma Themistoclis, quod est in uita quoq; eius apud Plutarchum. Obseruari etiam debet in hoc loco alterum Apophthegma, de habenda & referenda pecunia & gratia Est enim lepidum & urbanum, cum propter cōmutationem uocum, tum propter ambiguitatem, quæ naturæ sermonis inuoluta est. Gellius in 4. capite primi libri similem ex oratione pro Plancio locum citat, cum argu ta expositione cuiusdam Rhetoris.

Sed quoniam de eo genere.

Hæc annectuntur præcedentibus per transitionem. Incipit autem differere de istis beneficijs, quæ publice in multos, aut in totam Rempublicam conferuntur. Hoc fit dupliciter, aut simul, aut separatim, seu, ut Grammatici loquuntur, aut collectiuè, aut distributiuè. Nam uniuersi omnes simul significant, singuli uero non simul omnes, sed per quandam diuisionem, siue enumerationē, & respectum omnium partium, atq; hoc quidem in posteriore diuisione

uisione. Sunt enim duæ in principio statim, & in priore hac uoce, non certæ multitudinis, aut totius omnes partes, sed quælibet in quolibet numero significantur. Id quod cum obscuret sententiam propter uel absurditatem, quæ uidetur inesse orationi, quanquam non inest, uel ambiguitatem, obseruandum est. Ac propterea Cicero in posteriore, usus est uerbo attingat. Nam *illud genus publici beneficij, quod in singulos collocatur, alij post alium, uelut numeratur specialiter, & diuisis partibus, omnibus tamen. Cuius generis puto esse uisceratationem, epulas, distributionem frumentariam, contrà quod in uniuersos confertur, non diuiditur, sed totū omnibus simul datur, ut est pax, templa, portus, & alia suprà recitata. Est in posteriore diuisione constructio quoq; aduerbij partim cum genitiuo eorum notanda. Similes sunt cū alijs in Ciceronis libris, tum in secundo & tertio libro de Oratore. Post exempla, quæ huic parti sunt addita, sequuntur duo præcepta ualde utilia in Rebuspublicis, nec habēt opus explicatione.* Vtitur hic Cicero Philippi exemplo, *quem puto eum ésse, cui Lucio cognomen fuit, & fuit tum legatus Syllæ, tum Consul, & uehemens aduersarius Senatus, de quo est apud Ciceronem in prologis.1.&.2.librorum de* Oratore, *&.86.*Epi*tome* Flori.

Caput

Caput autem est in omni procuratione.

Quia uirtus consistit in quadam medietate ut sic dicam, uitari debet utrunq; extremorum. Bene *itaq; hic* Cicero,*cum, quàm turpis res esset prodigalitas, exposuisset, fœditatem quoq; auaritiæ, aut potius damna, quæ affert secum auaritia, ostendit, & suæ reipub.* exemplo, *idq; per comparationem, ut rectè præcipiunt* Rhetores *debere fieri commodorum, quæ medium in hoc genere actionum comitantur, cum incommodis auaritiæ.* Ponit *autem aliquot exempla, & coniungit publica commoda cum priuatis.* A*ltera enim publicè & priuatim obsunt, altera utrobiq; prosunt.* Postea *redit ad disputationem paulò ante institutã de beneficijs, quæ ad multos pertinent, & reprehendit rem agrariam, & nouas tabulas, ac similes largitiones, id est, largitatem publicam, seu luxum publicũ coniunctum cum iniustitia, aut aliorum iniurijs.* Ibi *recitat etiam quatuor incommoda, quæ sequuntur ex hoc genere proluuij, quorum duo priora sunt publica, reliqua priuata, & postremum declarat exemplis Græcorum &* Romanorum. *Magnificis quoq; uerbis* Arati *insigne quoddam factum exponit, quod est exemplum præcedentibus contrarium, & copiosius descriptum extat apud* Plutarchum *in* Arati *uita.* Additum

ditum est huic historiæ Epiphonema exclamatione ornatum, & contentione, item obiectione, & duobus exemplis, altero Ciceronis altero Cæsaris. Sunt etiam hic aliquot repetitiones. In summa hic locus est crebro, & multum & dense inculcatus, ita ut posit exemplum esse commorationis, quæ inter σχήματα διανοίας recitantur. Sequitur Epilogus cum excusatione Panætij, ubi obiter illa tamen explicantur, quæ Panætius omiserat, & propter quæ erat ab Antipatro notatus. Porrò hæ duæ sententiæ in principio, Ne illi quidem multa secula, &, Nondum centum, & decem anni sunt, uidentur non nihil dissentire, sed prior ad interualli temporis breuitatem referenda est. Sunt enim inter illa Panætij tempora & hæc Ciceronis, anni fere tantum. 270. Altera dicit de huius mali celeritate in crescendo.

Sed utilitatum comparatio.

Hæc est secunda huius libri pars, quæ, ut in superiore est factum, tantum significatur, potius, quàm explicatur. Quanquam facilis est, & plana per sese, nec fortaße debuit, quanquam potuit prolixius tractari. Comparantur utilia inter se uel duo uel plura, ut discamus habere delectum in eis. Sunt enim alia alijs magis utilia. Atq; hæc optimè & facilimè iudicari possunt, his ordinibus bonorum consideratis, qui sunt fere apud omnes Philosophos:

animi

animi scilicet & corporis, & externorum, seu fortunæ, sicut etiam à Cicerone hic est factum. Sunt & aliæ bonorum diuisiones ex Aristotele petendæ. Præterea ibi aut externa autem, ut gloria diuitijs, aut uectigalia urbana rusticis, legi debet, non externorum, aut aliquid est omissum. Alioqui enim aspera, & inepta constructio est. Porrò ad medium ianuæ sedere, est ad ingressum domus sedere, uel in hemicyclo, uel in alia sellula, ubi res non subtiliter disputantur, ut in scholis fit, sed populariter, uelut crassa Minerua, ut fit apud imperitos, aut leuiter peritos, probos tamen. Quanquam ibi Epicureos perstringit, qui propter aut ambitionem, aut inuidiam, omnem officiorum rationem peruerterant. Nam hæ duæ pestes doctorum etiam, & ingeniosorum animos non raro fatigant.

COMMENTARIA TERTII libri de Officijs.

Publium Scipionem Marce fili.

Vae sunt huius praefationis partes. In priore de suo ocio Cicero dicit, & comparat id cum Africani ocio sic, ut, cum dißimile suum, & inferius esse ostendat per quandam extenuationem, superius tamē eò uelit uideri, quod ipse in ocio aliquid scripserit, & posteris etiam hac re consuluerit, Africanus id nō fecerit. Est autem haec pars inchoata à dicto quodam Africani, quod ipsius ocium declarat cuiusmodi fuerit, & quidem Cicero addit expositionem. Vocant ueteres hoc genus dictorum & factorum χρείας, de quibus uide Quintilianum libro primo, capite decimo quinto, & Priscianum in Praeex. Rhetor. ubi & latinum uocabulum Vsus est usurpatum. Id enim Graeca uox significat ab utendis, hoc est, citandis, ut nunc loquimur, aliorum dictis, aut factis. Similia exordia sunt apud Ciceronem in libro secundo de Inuentione, & libro secundo Tusculan. quaestio. Eadem

pars conuenit cum præfatione secundi libri, nisi quod ibi alia forma est, nempe, excusatio, utrinq; est insperſum quiddam querulum. Secunda pars est exhortatio ad filium, ut diligenter hanc partem Philosophiæ de Officijs cognoscat, & significat ei, ut hos etiam libros legat, additq; occupationem, tametsi hæc abundè à Cratippo discat. Vtitur deinde tribus argumentis, ab expectatione hominum, de ipso, à celebritate loci, in quo uersatus est tum Cicero filius, & à præceptoris autoritate, sicut fecit in præfatione primi libri. Istic enim simile est argumentum. Cæterùm, quod hic dicit, inanem redire turpissimum est, ex Homeri secundo libro Iliados sumpsit, ubi Vlysses in sua exhortatione ad Græcos inter cætera ait:

αἰσχρόν τοι δηρόν τε μένειν, κενεόν τε νέεσθαι.

In superiore parte dicit ex malis minima oportere eligere, quod Aristoteles sic dixit paulò aliter. ἐν ἀγαθοῦ γὰρ λόγῳ γίνεται τὸ ἔλαττον κακὸν πρὸς τὸ μεῖζον κακόν. Ἐστὶ γὰρ τὸ ἔλαττον κακὸν μᾶλλον αἱρετὸν τοῦ μείζονος.

Panætius igitur, qui sine controuersia.

In primo libro huius operis de honestate Cicero disputauit, in secundo de utilitate, in hoc tertio libro com

bro comparat hæc duo inter se, & ostendit, quando uideantur pugnare utilitas & honestas, quid sequendum sit. Non enim uerè pugnare, cum idem sit honestum quod utile, & idem utile, quod honestum. Idq; ex Stoicorum disciplina sentire se, & eò hanc disputationis partem de officijs accomodare, Panætium autem hanc partem in suis libris non tractauisse. Hinc oriuntur duæ quæstiones uelut per occupationem. Prior est: Posuerit ne Panætius hanc etiam partem, cum non explicauerit eam. Altera: Debuerit ne istam partẽ introducere, cũ nunquam pugnent inter se utile & honestũ. Hæ quæstiones explicãtur prius, quàm rẽ ipsam incipit. Et est totus hic locus uelut exordiũ quoddã, seu insinuatio, quæ est pars aut etiã species exordij. Remouet enim ea, quæ uidebantur initio disputationis absurda, uel incommoda esse, proptereaq; sibi obstare, & uelut isto modo cõciliat sibi lectorũ animos, id quod solet in insinuationibus fieri. Repetiuit autẽ ex primo libro Panætij diuisionẽ. Priorem quæstionem sic explicauit, ut doceat, Panætium uoluisse de hac etiam parte disputare, tribus argumentis: Primo, à diuisione Panætianæ disputationis: Secũdo, ab alio loco eiusdẽ operis: Tertio, à testimonio Posidonij, ducti. De imagine Veneris cuius ibi mẽtio fit, est in Plinij tricesimo quinto libro, capite duodecimo.

Recte

Recte ne autem hanc tertiam partem.

Altera pars insinuationis, & explicatio secundæ quæstionis. Ostendit autem principio, sicut in præcedente quæstione est factum, unde sit hæc dubitatio, Nempe cum non pugnent hæc inter se, ac eadem res sit, Vtile & Honestum, secundum Stoicos tamen, non debere, aut posse recte institui, aut fieri horum comparationem. Diuersa enim aut contraria, aut certe nō eadem secum comparari solent. Adhibuit hæc ad Peripateticorum quoq; doctrinā. Deinde adiecta est longa occupatio, repetita ex primo libro, diuisione de honesto, seu officijs: Aliud honestum esse in sapientibus, aliud in mediocribus, et gerentibus tantum speciem sapientum: Illud perfectum esse, hoc imperfectum. Et uidetur significare occultè, nullos perfectum honestum habere, sicut nulli habeant perfectam sapientiam. Reuera enim nemo est talis. Et hic se disputare de mediocribus officijs, non de Perfectis & summis, quæ uere tantū finguntur, nec sunt in hominis natura. Sicut aliarū rerum perfectas species non recipit humanus animus propter suam angustiam & imbecillitatem. Et tamen illa honesti similitudine utendum esse non aliter, quàm si esset perfecta species, nec putandum, quod cum utili pugnet unquam. In eo loco multus

& prolixus est Cicero, tum propter similitudinẽ, tum propter exempla, & alias exornationes, quibus est usus. Sequitur postea responsio ad quæstionem, & exponitur cõsilium Panætij de hac parte, addito etiam exemplo. Cæterùm in hoc loco fuit menda circa principiũ, & eam bene correxit Lugdunensis codex, qui indolentia habet scriptum, ubi alij omnes fere codices habent scriptum indigentia, sicut rectè in sequentis loci initio abiecit Qui relatiuum, & in eodem commate uerbum actiuum ante ponunt, in paßiuum anteponuntur mutauit: Aliter enim ibi non est constructio. Et melius ista sequenti, quàm huic loco adscribuntur. Quæ autem de tali coniunctione utilis cum honesto mea, imò Aristotèlis esset sententia, suprà est monstratum in secundo libro.

Itaq; ut sine errore dijudicare possimus.

Hic incipit ad rem ipsam propius accedere Cicero, & proponit de generali regula, quæ sit usui futura ad omnem reliquam disputationem, & unà breuiter rationem reddit, cur sequatur in hoc opere Stoicos maximè. Deinde regulam illam, seu formulam subijcit copiose & splendidè expositam. Summa autem eius est, nihil debere detrahi alteri

homini

homini per auariciam, aut iniuste, sed alios homines adiuuandos esse cum quantocunq; periculo, aut molestia. Sic autem tractatum est hoc praeceptum, ut probetur initio tribus argumentis. Primum est tractum ab inutili, seu damno consequente, nisi fiat hoc modo: Laedi societatem generis humani iniurijs. Ibi est etiam inserta similitudo cum occupatione, quod tamen liceat, ut sibi quis malit, quàm alteri, acquirere ad uitam necessaria, & crebrò eadem sententia repetitur, & postea aliquoties in toto hoc loco per contentionem fere, adeò, ut & hic exemplum posit haberi commorationis. Idem enim saepe repetitur, inculcatur, urgetur, praecipitur, docetur aliter atq; aliter, tanquam pictum. Secundum argumentum est ductum à turpi, contra ius naturae & ciuile esse aliter facere. Tertium à causa efficiente contrariorum, Iusticiam & similes uirtutes magis secundum naturam esse, quàm uoluptatem et similia. Iustitia enim conseruat humanam societatem, uoluptas uerò dißipat. Deinde addita est amplificatio, in qua confutat praetextum iniuriarum, seu falsam opinionem eorum, qui inferunt iniurias, per dilemma, seu diuisionem. Eam amplificationem concludit, & reuocat totam rem ad communitatem rerum. Sequuntur postea quatuor obiectiones, quae sunt ex conditionibus, seu gradibus quibusdam ho-

minum natæ. Patrem enim, aut fratrem, ciuem, externum, stultum, & inutilem, item tyrannum esse, conditiones sunt, & gradus hominum. Sic autem Cicero ad omnes respondet, ut doceat omnia referenda esse ad communem utilitatem. His est subiectus Epilogus, in quo accommodat exposita in obiectionibus ad Panætij consilium, & reuocat hanc rem ad ea quæ sunt in præcedentibus libris disputata, & iubet sibi de uirtute concedi quædam per quandam similitudinem. Est etiam subiecta excusatio Panætij de hac parte assumpta in disputationem de officijs. In fine ponitur tantum propositio huius libri. Et hæc quidem est dispositio huius loci. Nunc aliquid etiam de obscura & necessaria quæstione addam, quæ, & si rectius in primo libro esset explicata, non tamen huc prorsus non quadrat, cum ibi sit omissa, & eiusdem rei fiat hic mentio. Est autem disputatatio quoq; de iure naturali, & iure ciuili. Nã ius gentium idem esse, quod est naturæ ius, hoc declarat, quod bella, captiuitates, seruitutes iuris naturæ sunt, non uel contraria iuris naturæ, ut Iurisconsulti uolunt, uel affectus mali, quod alij nõnulli harũ rerum non satis adhuc periti docuerunt. Cum enim à natura sit institutum, ut aliqui præsint inter homines propter præstantiam ingeniorũ, aliqui obedient propter imbecillitatem, necesse est rixas, & conten

contentiones, ac bella tandem oriri, quando aut præesse uolunt, qui non sunt idonei ad hoc, aut non parêre, qui non possunt consulere sibi ipsi, & salui esse, nisi à melioribus regantur. Et ea quidem bella uidentur secundum naturam esse maximè, reliqua ex cupiditatibus, & malicia hominum suscipiuntur, & geruntur, tamen ex altera tantum parte. Nam altera semper iustum bellum gerit. Aut enim arcet illatam iniuriam, aut armis res repetit ablatas. Idq; etiam facit secundum naturam. Vult enim natura, ut humana societas conseruetur, quod fieri nequit, nisi uis depellatur. Vbi autem sunt bella, captiuitates etiam ut sint, necesse est. Sæpe enim non potest coërceri cupiditas aliter, quàm uinculis & carcere. Et satius est uinciri uictos, quàm iterum turbari pacem multorum. Quanquam, quod ad hoc attinet, cum sæpe non praua cupiditate impulsi arma capiant, sed aut potentiorum ui coacti, aut ignorantia, & errore, non omnes capti in bello hoc iure captiui sunt fortasse. Quemadmodum non omnes serui possunt esse naturali iure, qui nascuntur à seruis, aut alijs dè causis in seruitutem uenerunt, nisi quatenus uoluntate deliquerunt, & postea pœnam luunt peccati, nam & hæc pœna est secundum naturam, sed ibi tantum, qui sibi non possunt res utiles ad uitam, uel quærere, uel conseruare. Alij enim

turæ pro eodem uidetur accipere. Hæc ideo prolixius de iure gentium exposui, quod non parum ad præsentem quæstionem conducant. Nam inter res priuatas, seu proprias numerantur & serui & ea, quæ sunt in bellis parta. Est autem quæstio, utrum pugnet cũ iure naturæ, ius ciuile. Nam cum suprà in primo libro dicatur, natura nulla priuata esse, idemq; multi alij doceant, & distinctio rerum, & proprietas à iure ciuili recepta, & approbata sit, meritò uidetur contrarium esse iuri naturæ ius ciuile. Quapropter rectè facere Anabaptistas, & alios, qui docent, omnia debere esse communia, nemi nem debere habere aliquid proprij, præsertim cum fundamentum debeat esse ius naturæ ciuilis iuris, & in ipsorum Iurisconsultorum libris scriptum sit, quod naturalia semper firma, & immutabilia permaneant. Ad quæ sic respondeo: Nunc est ostensum, captiuitates, seruitutes, & similia non esse diuersa à iure naturæ. Non possunt ergo rerum dominia contra naturam esse, cum & hæc numerentur inter priuata, & uerè sint, imò tota Oeconomia secundum naturam est. Itaq; omnia quæ pertinent ad œconomiam secundum naturam sunt, non serui tantum & domini. Docet hoc etiam dominia secundum naturam esse, quod homo præest reliquis animalibus, propterea, quod careant intellectu, & ma

gna ex

gna ex parte hominum auxilio habent opus. Docet *idem apum uita, in qua multæ uni parent. Quanquam autem præesse non est dominium habere, tamen sicut in* Republica, *ita in œconomia, unde orta est politia, alij debent præesse, alij parêre.* Hoc au*tem non potest fieri, nisi rerum sit proprietas.* Huc *pertinent etiam usitata argumenta.* Non posse ali*ter salutem uniuersorum & singulorum consistere, nisi res distinctæ sint, & nisi sit proprium.* Nam *si undecunq; liceret sumere unicuiq;, quæ esset futura confusio & turbatio? Quanquam huic malo fortasse posset succurri legibus, & pœnis constitutis in ociosos.* Ideoq; *firmiora & planiora uidentur esse argumenta superiora.* Deinde *priuatam fuisse in omnibus* Rebusspublicis, *non extremè barbarorum populorum.* Et Deum *ipsum in sui populi* Repub. *priuatum ordinasse.* Quod *quidem argumentum debet apud* Christianos *firmißimum esse.* Neq; *unquam* Christus *postea mutauit aliquid de illa re.* Et *sanctus* Paulus, *ne ex publico, aut priuato aliorum uiueret, quanquã iure potuisset, acquisiuit sibi ipse, unde sustentaret se.* Approbat *idem seruitutes, & priuatũ, non solum in prima* Epistola ad Timotheũ, *sed in alijs multis locis tum hæc, tum alias ciuiles constitutiones.* Item *cum dicit* Esaias: Frange *esurienti panem tuum, de priuato loquitur, nõ de communi.*

muni. Et quid aliud sacra scripta præcipiunt, quando præcipiunt de bonis operibus, quàm ut de nostro & priuato largiamur indigentis? Sed infinita sunt, quæ persequor. Referti enim sunt diuini libri talibus testimonijs, quibus priuatum non tantum approbatur, sed etiam iubetur esse. Cum ergo priuatum sit, & secundum naturam, & non tantum salutare cõmuni hominum saluti, sed etiam necessarium, atq; Deo ipso institutũ sit, nõ debet esse omniũ rerum communitas. Et, quando in Cicerone, aut alibi dicitur, omnia debere esse communia, sic intelligendum est, ut sit uoluntaria rerum communicatio pro eò, ac iusticia præscribit, aut etiam gratuito. Nam quod mihi superest, hoc alteri, qui opus habet, donare etiam debeo, quando non potest uicißim aliquid dare, ut fiat permutatio secundum iusticiam, hoc est, seruata æqualitate. Et est sanè ambiguitas in uocabulis communio, & communitas. Nam pro rerum communi & iure & usu prorsus excluso proprio usurpantur, & pro uoluntario rerũ communi usu, & quem docet iusticia, seu Rerumpublicarum ratio, & forma. Idq; posterius propriè significant hæ uoces Latinis, & Græcis κοινωνία in talibus disputationibus, & pro consuetudine, quam maximè sequimur in scholis. Plato magis in priore significatione uocabulo illo utitur, ex quo plura Ci-

cero

cero sumpsit, quàm ex Aristotele. Hæc ambiguitas uocũ uidetur mihi multas disputationes inutiles, & errores peperisse nostro etiam tempore. Quod autem Cicero in primo libro dicit: Sunt autem priuata natura nulla, de Platonico magis priuato, quàm de Aristotelico est intelligendum. Nam ibi certè naturæ ius ita separatur à ciuili iure, ut iuri naturæ communio rerum Platonica, ciuili Aristotelica, & priuatum tribuatur. Nihil enim prohibet unà esse isto modo priuatũ & publicũ in ijsdem rebus, imò debet esse, & sic à natura est institutum. Videtur quidem natura uoluisse rerum omnium cõmune ius & usum esse, cum eiusdem generis sint omnes homines. Sed hoc est etiam considerandum, magnam diuersitatem in hominibus esse per eandem naturam, quæ, quia uoluit omnibus consulere, uoluit etiam, ut alij præessent, alij parêrent, ut œconomia esset, ut ciuilis communicatio rerum esset. Natura enim non tantum quærit generationem rerum, sed etiam conseruationem, quatenus licet & potest fieri. Et quia ut Plato & Aristoteles docent, homo natura politicum animal est, necesse est politiam etiam secundum naturam esse. Politia uerò non potest existere sine hoc rerum usu proprio, & communi, hoc est, sine iusticia commutatiua & distributiua. Origo enim Politiæ est Oeconomia, in qua necesse est proprium

prium esse. Ergo tam priuatum, quàm communitas naturæ congruit, alterum secundum politiam, alterum secundum œconomiam. Nec pugnat secum natura, quod in diuersis speciebus diuerse agit, ad unum tamen finem. Et uerba Ciceronis aut sic exponi debent, *ut sentiat, quando homines cœperunt esse, non certum unicuiq; naturam aßignasse, & uelut manu tradidisse poßidendum. Sed in tanta copia rerum quemlibet pro suo arbitrio occupasse uacuum. Quomodo enim illa aliter cum ijs, quæ tum hic, tum in eodem opere dicuntur alibi, detrahere alteri sui commodi causa magis contra naturam esse, quàm ea, quæ uidētur maximè esse talia, conueniāt? Aut certè, si de perpetua quadam naturæ lege aut iure dicit, quā postea homines suæ utilitatis causa, suoq; tantum impulsu & arbitrio mutauerint, non ipsius naturæ suasu & ductu, negandum est id, aut sentiendū, quod* ὑπερβολικῶς *de cōmunitate rerum illa dixerit, uolens ita homo politicus politiam magnificè laudibus euehere. Sed re uera utrunq; in natura est, publicum & priuatū, & quidem ab initio cum œconomiæ statim etiā esse cœperint, quando homines, & publicum esse cœpit. Aut certè prius priuatum fuit natura, & tempore, quàm publicum. Ex œconomia enim Respublicæ ortæ sunt. Hæc adnotanda hic obiter duxi, ut res obscura,*

& latè

& late fusa nonnihil ab adolescentibus intelligere-tur, olim fortasse copiosius, & distinctius eam explicaturus.

Cum igitur aliqua species utilitatis.

Hactenus aditum sibi fecit ad hanc suæ disputationis partem, nunc rem ipsam inchoat, & ostendit primò, quid sit faciendum, quando res aliqua habens speciem utilitatis, se nobis obtulerit, nempe, referendam esse eam ad honestatem, cum qua si pugnet, ne quidem habendā esse pro utili, quantumuis nobis blandiatur. Deinde repetit suprà explicatam disputationem de coniunctione utilitatis & honestatis. Et sic argumentatur fermè:

Turpitudo non est secundum naturam,
Vtilitas est secundum naturam,
Ergo utilitas non est turpitudo.

Est Sylogismus in secunda figura. Sed quia Minor propositio erat infirma, addidit alteram argumentationem, quam nonnulli uocant σωρίτην. Sed Aristoteles negaret, omne bonum esse utile. Bonum enim Aristoteli genus est, Vtile species: nec conuertitur genus cum specie simpliciter, ut loquuntur. Reprehendit etiam eos iterum, quiea distraxerūt & recitat incommoda, quæ sunt ex distractione secuta. Qsod ibi autem dicit, turpitudinis pœnam esse

esse acerbißimam, intelligendũ est de mala conscientia. Verè enim quod Græci dicunt, συνείδησις πλήττει τὴν ψυχὴν, cõsciẽtia uerberat animũ.

Additur aliud præceptum: Etiam sine teste faciendum esse honeste, quod ornauit bellißima fabula, quæ est in secundo πολιτειῶν apud Platonem, cum defensione quadam Platonis, & expositione fabulæ. Sub finem iterum indicat, quid sit honestum cum utili comparare, & per duo exempla contraria docet, quid sit in talibus deliberationibus sequendum, nempe omnia esse ad honestatem reuocanda, & ad publicam utilitatem, sicut in præcedente formula indicatum est.

Nec tamen nostræ.

Per occupationem respondetur ad eandem obiectionem, quæ supra sub initium formulæ tractata est. Obseruari autem debet Chrysippi Apophthegma, in quo est totius huius disputationis summa, quod liceat quidem sibi quenq; præ alijs prospicere de rebus necessarijs, & utilibus ad uitam, sic tamẽ, ut turpitudo absit, & iniuria aliorum.

Maxime autem perturbantur officia.

Nec facilè negari debet aliquid amico, nec tribuendum quiduis. Quare duo præcepta præscribit Cicero. Alterum, ne nostram utilitatem illorũ uti

litati præferamus. Alterum, ut nihil contra honestatem amicorum causa faciamus. Quæ præcepta, & totam hanc rem de opera danda amicis complexus est breui dicto Pericles, cum rogatus, ut Gellius scribit, à quodã, ut pro se falsum deieraret, respondit: δεῖ με συμπράττειν τοῖς φίλοις, ἀλλὰ μέχρι βωμῶν. Eadem scribuntur in libello de Amicitia. Historiã Damonis, & Pythiæ, quæ exemplum est perfectæ amicitiæ, Valerius Maximus etiam recitauit lib. 7. ca. 4.

Sed utilitatis specie.

Antea docuit generaliter nihil faciendum esse turpiter propter aliquam utilitatem, seu speciem potius utilitatis, ut ipse uult, nunc eandem disputationem per species tum turpitudinis, tum honestatis incipit ducere, & comparat illas cum utili sic, ut cedere iubeat honesto utile in actionibus. De crudelitate primum dicit, quod non debeat exerceri publice. Nam illa circumstantia est iniecta propter aliquam speciem utilitatis. Simile præceptum est suprà in primo libro. Declarat hoc exẽplis tum suæ Reipublicæ, tum Atheniensium, de quorum eadem crudelitate uide Valerium Maximum libro nono, capite secundo. Postea recitat alia exempla ex iisdem Rebuspub. quibus ostenditur, neglectam esse publicam utilitatem propter honestatem, quæ illi

utilitati aduersata est. De Cyrsili historia lege Herodotum libro ultimo, ubi hoc etiam additur, quod uxorem quoq; eius & liberos lapidauerint uxores Atheniensium, cũ audiuissent, quid fecissent Cyrsilo mariti. Ille etiam Lycidas nominatur in Herodoto, non Cyrsilus. De Themistoclis hoc consilio, & contrario consilio Aristidis, est apud Plutarchũ in uita Aristidis. In fine Pompeius & Cæsar notantur, quorum alter Campaniam uiritim diuisit, alter colonias aßignauit Piratis. De quibus rebus uide Plutarchum in uita Pompeij, & Catonis Vticensis. Post Augustus Cæsar imitatus magnum suum auunculum, & patrem diuisit Veteranis agrum Gallicum.

Sed incidunt.

Proponuntur hic etiam exempla, quæ Cicero causas fere uocat, Iurisconsulti casus, nescio an satis latinè. Certè paulò aliter hæc uox ueteribus Latinis autoribus usurpata est. Sed in præcedentibus ferme statim honestas, aut turpitudo apparet. Quare ne quidem de talibus rebus consultandum esse uoluit, in his uerò non ita uidetur primò aspectu honestum aut turpe, quod cum utilitatis specie coniunctum est. Quare animos in diuersa trahi necesse est, & deliberationem in eis oriri, poßit ne honeste etiam fieri quod utile est. Nam utilitatis spe-

tie magna ex parte primo pulsi animi incitātur ad agendum. Sed quàmprimum apparet turpitudo in eadem re, non est suscipienda actio, & quando non apparet, inquirendum est hoc, & inuenta honestate agendum, turpitudine uero inuenta, supersedendum est actioni, aut etiam quando non potest inueniri uel honestās manifesta, uel turpitudo, sed relinquitur animus in dubio. Nam plerunq; dubitatio propensa est in deteriorem partem, propterea, quod magis ex affectibus oriatur, quàm uel ex ratione, uel ex rei natura. Et hæc duo sunt capita huius totius libri, huc includenda est hæc tota pars disputationis de officijs, sicut ipse Cicero facit etiam in huius capitis fine. Hæc exempla sunt tractata per διαλογισμὸν, hoc est, per contentionem quandam, aut colloquium duorum Philosophorum, quorum alter nititur legibus naturæ, cum uult in his uenditionibus, sub quarum specie exempla tractantur, quod quia honestum non sit, quod utile uidetur, aut non esse utile, aut certè non faciendū esse. Alter legibus ciuilibus, quando contendit in ijsdem uenditionibus honestum esse cum utili coniunctum. Ideoq; seruiendum esse utilitati, quod posit parari sine turpitudine, uel etiam, quod sine turpitudine non posit negligi. Obseruanda sunt hic tum ambiguitas uerbi celare, quod in sequenti capite exponitur, tum

tur, tum argumēta ex maiore, ac pœna apud Athenienses in eos constituta, qui uiam erranti non monstrassent.

Quæ dijudicanda sunt.

Longißimum est hoc caput, in quo tamen ferè nihil aliud docetur, quàm quæ paulò antè summatim dixi doceri, & tractari in hoc toto libro. Initio ex*plicantur exempla in proximo capite proposita. Deinde sequuntur alia exempla, seu causæ, aut facta, in quibus eadem subinde repetuntur, & inculcantur, additis uarijs tum argumentis, tum amplificationibus.* In *summa autem, ut nos etiam utamur repetitionibus, in omnibus exēplis ostenditur, quod nihil propter nostrū commodum facere debeamus contra honestatem, seu ius naturæ, quæ uult, & in omnium hominum mentes impreßit, ne quid insidiose dicamus, uel taceamus, uel faciamus, uel omittamus, decipiendi aut lædendi alterius causa.* Atq; *hoc etiā uult maximè illa definitio doli mali, quam Cicero tribuit Aquilio.* Is *dolus dicitur in libris Iurisconsultorum ex calliditate & fallacia fieri. Item pactum dolo malo dicunt fieri, quoties alterius circumscribendi causa aliud agitur, aliud simulatur.* Et *illæ definitiones sunt perfectiores, quàm hæc Aquilij à Cicerone posita. Omißa enim est deceptionis mentio, quæ tamen ex alijs uerbis huius*

 loci

loci facilè colligitur, & omnino talem simulationē uoluit intelligi Cicero. Nunc si dolus malus non debet inter homines uersari, non debet etiam uersari inter eosdem homines simulatio, & dißimulatio. Atq; sic argumētatur Cicero ab illis formulis Aquilianis de dolo malo, quæ formulæ continuerunt modum & rationem prohibendi istam calliditatem hominum, & solertiam ad nocendum alijs. Harum etiam fit multa mentio in Oratione pro Q. Roscio. Argumentatur & à legibus ciuilibus, & iudicijs, quæ sine lege exercebantur. Illis etiam dicit uindicatum fuisse dolum in certis negotijs, ut in tutela, in qua cautū fuit, ne à tutoribus pupilli deciperentur, & in contractibus adolescentum, in quibus si decepti essent adolescentes, puniebantur deceptores legē Lectoria, ita enim est legendum. Nam Q. Lectorius hanc legem tulit. Sic etiam hanc uocem scripserunt Pomponius Lætus, & Aldus Manutius. Fuit etiam dolus prohibitus in iudicijs bonæ fidei, de quibus hæc uerba sunt apud Boëtium in sexto libro Commentariorū in Topica Ciceronis. Est enim Iurisconsultorum prouincia priuatarū quæstio causarum, maximeq; in illis negotijs hic causarum locus examinabitur, in quibus bonæ fidei iudicia nectuntur. In his enim qui fuerit animus contrahentium quæri solet, qui deprehendi uix poterit, nisi præceden

præcedentibus causis intelligatur. In his igitur iudicijs, in quibus additur, ut ex bona fide iudicent, id est, ubi ita iudices dantur, ut non strictas inter litigantes stipulationes, sed bonam fidem quærant, plurimis causarum usus est, additur, ut inter bonos bene agi oportet, considerantur mores, inquiruntur consilia, statuitur quibus quidq; de causis administratum sit. De eadem re, uide Titulum de Actionibus lib. 4. Institutionum. De iudicio seu arbitrio rei uxoriæ scribitur sic in eodem loco. Est autem iudicium uxoriæ rei, quoties post diuortium de dote contentio est. Dos enim licet matrimonio constante in bonis uiri sit, est tamen in uxoris iure, & post diuortium, uelut res uxoria peti potest. Quæ quidem dos interdum his conditionibus dari solebat, ut si inter uirũ uxoremq; diuortium contigisset, quod melius æquius esset, apud uirum remaneret, reliquũ dotis restitueretur uxori, id est, ut quod ex dote iudicatũ fuisset, melius æquius esse, ut apud uirũ maneret, id uir sibi retineret: quod uerò non esset melius æquius apud uirum manere, id uxor post diuortium reciperet. In quo iudicio non tam boni natura spectari solet, uerùm etiam comparatio bonorum fit, ut nõ tam, quod æquũ, sed melius, æquiusq; est, id sequendum sit. Quæ omnia ex præcedentibus causis uestigari solent. Nam si uiri culpa diuor

tium factum est, æquius, melius est, nihil apud uirũ manere: Si mulieris est culpa, æquius, melius est, sextantem retineri. De fiducia hæc extant in eiusdem operis eodem libro. Fiduciam uero accepit, cuicunq; res aliqua mancipatur, ut eam mancipanti remancipet, uelut si quis tempus dubium timens, amico potentiori fundum mancipet, ut ei, cum tempus, quod suspectum est, præterierit, reddat. Hæc mancipatio fiduciaria uocatur idcirco, quod fides restituendi interponitur. Scæuolæ exemplum con tinet factum boni uiri, & contrarium dolo malo, postea reprehenduntur ij, qui à bonitate sapientiam separauerunt. Ex ea enim re ortam esse omnem hanc calamitatem de simulando, & dissimulando. Huic exemplo statim est subiectum aliud dissimile unà cum conclusione, & eius amplificatione à legibus sumpta per collationem, & contentionem, Iure ciuili constitutum esse, ut uicia indicentur in prædiorum uenditionibus, cum hoc non fuerit in legibus Duodecim tabularum. Ad id declarandum est adiectum tertium argumentum. Habet hoc etiã exemplum cõclusionem, in qua probat obiter quoq; suam sententiam de exemplis præcedentis capitis. Atq; ita quartum exemplum annectitur, exemplo conclusio, conclusioni amplificatio per contentionem, amplificationi similitudo, similitudini occupatio,

tio, in qua iterum totam hanc rem ad ius naturæ accommodat, & simul ostendit causam diuersitatis in iure naturali & ciuili, facitq; ius ciuile genus, ius gentium speciem. Et hoc ideo, *quia nasci ex iure naturæ seu gentium debet ius ciuile.* Et quanquam ab *eo diuersum est, tamen non est ei contrarium.* Atq; *sanè, quod* Philosophi *dicũt de arte, quod imitetur naturam, ita mihi uidetur de iure ciuili rectè dici posse, ac debere, quod imitetur naturæ ius.* Quàm *rectè autem* Cicero *ius ciuile fecerit genus, ius gentium speciem, cum sint proprie diuersæ inter se species, non uideo, nec inquirendum in hoc esse arbitror, à me præsertim, et hoc tempore.* Cur *tamen fecisse nobis uideretur, est dictum.* Deinde *sequitur alia* Occupatio, *quod non habeamus perfectam iusticiam, de qua re supra etiam est tractatum.* Ibiq; *prædicatur hoc, quod habemus de hac uirtute, quantumuis est exiguum, et non immerito.* Non *enim essemus homines, sed bestiæ, si illam quoq; uel umbram, uel similitudinem iusticiæ non haberemus.* Et *hæc omnia sunt expositio quædam superiorum omnium exemplorum, ubi cum dicit leges, quatenus manu tenere res possunt,* Philosophi, *quatenus ratione & intelligẽtia, aut hoc significat, ut speciatim uelit intelligi seruitutem, & alludat ad uocabulum mancipiũ, de cuius re in proximo exemplo dixerat,*

 aut certo

aut certe hoc uult, non tantum in mancipio leges uindicare dolos, sed magis in omnibus rebus, quatenus tamen oculis subiectæ sunt, & manu prehendi possunt, sicut Germanicè quoq; dicimus: So fern mans greifft und sihet. Item: Gedancken sein zoll frey. Et hoc sanè est, quod Aristoteles docet περὶ πράξεως, καὶ διανοίας, ἢ ἐπιστήμης, nempe illam uersari circa singularia, has uerò circa uniuersalia. Tota autem Reipublicæ & legum ratio πρακτικὴ est, id est, indiuidua respicit, non uniuersalia, quæ sunt intellectus. Sic pulchrè ad totum exemplum hæc conueniunt, & contentionem, quæ fuit inter Crassum & Antonium pro iure & æquitate. Huc facit, quod sequitur, rationem postulare, ut nihil insidiose faciamus. Suprà in tertio exemplo est uetus figura orationis, & forensis, qua etiam est usus Cicero in oratione pro Roscio eodem modo: Cur non arbitrum adegeris Q. Roscium quæro. Boëtius non addit alterum accusatiuum, cum inquit: In urbe arcendæ aquæ arbitrum possumus adigere. Et rectè hic Erasmus eam figuram exposuit. Arbitrum enim accusatiuus propter præpositionem uerbo additam ponitur, nec sunt per appositionem coniungendi accusatiui. Breuis ibi quæstio quoq; est interiecta, qui sint boni uiri, & quid sit bene agi. Recitatq; Sceuolæ de posteriore

riore sententiam, & redit statim ad propositum, astutias non debere esse in uita, separatq; malitiam à prudentia, ut suprà sæpe fecit. Sequitur aliud deinde argumentum à legibus ciuilibus, & repetit sæpe nunc positam conclusionem, in qua omnes actiones referuntur ad ius naturæ. Quod ibi addit de difficultate abstinendi ab iniurijs proposita impunitate, sic alibi dicit: Est enim magna illecebra ad peccandum impunitatis spes. Ad hoc declarandum utitur etiã exemplo, in quo recte Crassum & Hortensium reprehendit. Ita enim docet Mimus: Bis peccas, cum peccandi obsequium accommodas. Simile quiddam & ipse uult, cum argumento ex minore turpitudinem eius facti ostendit. Postea per occupationem repetit reprehensionem eorum, qui separant honestum ab utili, additis etiam malis, quæ ex ea re oriuntur. Repetit etiam præceptum de non fallendo, & si fallere poßis impunè & sine molestia aut labore. Opponit etiam exemplum Craßi auari hominis, estq; Antithesis. Definit etiam uirum bonum, & per obiectionem iterum dicit, quid sit utile. Cui obiectioni additum est sextũ exemplum ostendens, quanta res sit esse uirum bonum. Breuem conclusionem habet exemplum, & sequitur deinde argumentum ex Minore, quod est prouerbio auctum, & eius expositione. Sequitur hæc obiectio,

an non

an non liceat propter magnam utilitatem peccare. Huc etiam accersita sunt duo exempla. Primum C. Marij, de qua re uide Iugurthinum bellum Sallustij. Secundum Gratidiani, in quibus ostenditur, utilitatem esse præpositam honestati, sed turpiter, & hoc quidem in conclusione sic satis longa, & amplificata capite huius partis, & comparatione damni, quod accipitur amisso nomine boni uiri, cum alijs omnibus utilitatibus. Et est hic locus uehemens, & paulo plus habet spiritus, quàm præcedentes in hoc capite habent. Postea alia duo exempla continua adduntur, Cn. Pompeij, & Iulij Cæsaris, quæ ostendunt, ab utroq; turpißimè omnem honestatem, & utilitatem publicam, priuatæ utilitati & potentiæ prælatam esse. Acerbè autem ambo obiurgantur, præsertim Cæsar, de quo etiam duo uersiculi ex Euripidis Phœnißis citantur, latini obiter à Cicerone facti. Eosdem Suetonius citauit in uita Cæsaris unà cum hoc loco Ciceronis. Pronunciantur autem apud Euripidem ab Eteocle nolente habere fratrẽ suum consortem regni. Ad hæc etiam exempla usurpata est breuis conclusio idem cum præcedentibus spectans, ac additur amplificatio de iniusta potentia, quam probat non esse utilem, sed potius perniciosam, opponens ei, quæ secum trahat maxima incommoda, ad hunc locum faciunt ea, quæ apud Macrobium

crobium de Dionysio scribuntur libro primo, capite decimo, in Somnium Scipionis. Accommodat hunc locum ad caput disputationis, ut maius aliquid ad minus. Inde nascitur aliud exemplum contrarium præcedentibus, cuius tamen explicatio idem docet de utili & honesto. Argumentatur autem ibi Cicero ex causa finali imperiorum. Cum hoc loco postrema huius capitis amplificatio coniungitur, quæ etiam tria exempla habet, & eorum expositiones, sitq; hic cum opibus honestatis comparatio. Sic per totum hoc longißimum caput nihil aliud agitur quàm quod conferuntur uariæ utilitatis partes & species cũ honestatis partibus, quæ iusticia & prudentia uocantur. Ac simpliciter ostenditur, ubiq; uincere honestatem debere, utilitatem uero cedere, & dirigi debere honestate.

Plenus est sextus liber.

Nihil aliud in hoc etiam capite, quàm hactenus est actum in hoc toto libro, agitur, quanquam alia quadam forma, in principio maximè. Suprà enim in rebus partim factis, partim dictis est monstratũ, quod est honestum, id solum, aut maxime omnium expetendum esse, præferendumq; omni utilitati, & nec utilitatem ullam sine honestate habendã esse pro utilitate. Hic uero per quæstiones hoc facit, & eas quidem multas, ac uarias, in quarum una, quod dicit,

dicit, Vinum fugiens, à Græcis uocatur ἐξεστικῶς, καὶ ἐκτροπίας. Conuenit cum his appellationibus etiam uox Germanica, nisi quod minus est propria. Est autem, auffgestanden. Et significant hæc omnia uinum corruptum, siue lentum quiddam habeat, siue acidum. In hac oratione non, nisi ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipiũ iure ciuili, ablatiuus iure ciuili non pendet à uerbo redhibeatur, sed ex præcedentis orationis uerbo, dicenda sunt, nisi legatur sic: nõ ea &c. uoce, nisi, omissa in principio, sicut legitur in Lugdunensi codice. Verum tunc est etiam ponendum punctum interrogatiuum post ebriosum, & hæc, non hic in commate, sed hic mendacem esse, totaq; hæc oratio erit præcedentis expositio. Quod ad sensum attinet, nullum erit discrimen, utro modo scribas. Non enim mutabitur. Aurum millenarium hic significat id aurum, quod habet non pondus mille denariorum, sed precium. Faciunt autem mille denarij centum aureos Gallicos, Rhenenses centũ triginta tres, & tertiam partem aurei. Sestertium millies, facit Gallicæ monetæ uicies quinquies centena millia, Germanicæ tricies tercenties, & tricies ter mille, trecẽtos triginta tres aureos, & aurei tertiam partem. Porrò similis locus ei, qui est hic de pactis, est suprà in primo libro. Habent hæ quæstiones & exempla fabulosa conclusionem

sionem, cui annexa est generalis conclusio primæ partis huius libri, in qua collata est utilitas cum iustitia & prudentia.

Ac de prudentia quidem.

Transitione coniungitur sequens caput cũ præcedente. Sic enim rectius distinguuntur capita, nec prior pars transitionis superiori, posterior sequenti est tribuenda. Proponuntur autem hic etiam uaria exempla, in quibus uidetur pugnare utilitas cum fortitudine. Primum est fabulosum, à quo per ἀποδιώξιν *transit ad* Reguli *exemplum primo contrarium.* Hoc Reguli *factum prolixè tractatur, & defenditur aduersus amicos, & uelut socios utilitatis, aduersarios uerò, aut hostes honestatis. Argumentatur* Cicero *initio ab ipsius animi præstantis iudicio. Deinde admiscet ipsi expositioni historiæ duarum obiectionum confutationes, nempe non stultè eum fecisse, ut uideatur, nec ideo, quod non censuerit reddendos esse captiuos, nec ideo, quod etiam hoc fieri in* Senatu *dissuaserit* Et *metitur etiam hic rem ex honestate, & publica utilitate. Postea sex obiectiones addit de iureiurando* Reguli, *in quibus recitat causas, propter quas uidetur non coli, aut seruari debuisse à* Regulo *iusiurandum. Prima est,* Iouem *non irasci, hoc est nec punire periuros, nec afficere præmijs seruantes iusiurandum. Secunda*

cunda, non magis Iouem læsurum fuisse Regulum, si non seruasset fidem hostibus, quàm læsit seipse, quã do redijt Carthaginem. Versatur hæc in comparatione pœnarum, aut cruciatuum. Tertia, in turpitudine tantum mali non esse, quantum sit in illis cruciatibus: Et hic est comparatio scilicet malorum, seu cruciatuum, & est cum præcedente cognata. Quarta est ex circumstantia quadam personæ, hostibus non fuiße fidem seruandam, & citatur ad hoc ex Accio Poëta uersus, qui est octonarius. Quinta est inuersio fundamenti huius disputationis Stoicæ, de coniunctione utilitatis & honestatis. Quædam uideri etiam honesta, quæ tamen non sint honesta, sicut ipsi dicant, quod non sint utilia nonnulla, ut maximè uideantur. Sexta, propter magnitudinem res turpes alioqui fieri honestas. Versatur & hæc obiectio in comparatione. His ita expositis, respondet ad singulas obiectiones, seu argumenta aduersariorũ iurisiurandi & fidei, quæ sunt magna pars honestatis. Primum argumentum refellit duobus argumentis sumptis, altero ex absurdo, altero ex natura iurisiurandi. Tolli hoc argumento omne iusiurandum, & non pœnæ metu seruandum esse, uerum per sese, ac definit unà iusiurandum, reuocatq; ad iusticiam, unde significat tacitè sic debere colligi:

Omne

Omne honestum est per sese colendum,
Iusiurandum est honestum,
Ergo per sese est colendum.

Secundum infirmat uno tantum argumento, quod est à natura & ordine bonorum & malorum, tractum per quandam concessionem, non esse dolorem summum malum, aut ne quidem malum: idq; confirmat tum Philosophorum autoritate, tum Reguli exemplo. Debet autem hoc ibi intelligi, turpitudinem summum esse malum. Nam si uirtus, aut honestas est solum aut summum bonum, necesse est uicium seu turpitudinem esse aut solum, aut extremũ malum. Eodem modo prorsus confutatur tertium argumentum, nisi quod argumentũ ex Minore est additum, ubi eleganter fit hæc quoq; collatio, id esse in animo turpitudinem, quod sit in corpore deformitas. Significat enim deformitatem turpitudo, sed animi ferè tantum, Græcis paulò latius patet uocabulum αἶσχος, & de corpore quoq; dicitur. Quartum sic diluitur: Atreus impius Rex pronunciat apud Accium hunc uersum, nec habendus est pro Poëtæ sentẽtia, quod in fabulis dicitur, ibi enim seruitur personæ. Quod cuiusmodi sit, in primo libro est expositum. Atq; ita argumentum hoc in personæ circũstantia uersatur. Docet ibi obiter quoq; Cicero, quod iusiurandum, & quibus sit seruandũ.

Quod autē hosti datum seruari debeat, fere omnes sentiunt, & ipse Cicero in primo libro suprà idem præcepit, usúsq; est eodem exemplo. De latronibus adhuc est inter eruditos contentio. Leges nec iubēt, nec prohibent hoc fieri, quanquam generaliter plerunq; hæc de nudis promißionibus disputantur, sine iuramento. Quod tamen sic totum est intelligendum, ut sentiamus rem debere licitam, aut non turpem promissam esse. Nam si uel promiseris, uel iuraueris, quod habeat certam turpitudinem, hoc nequaquam est seruandum, neq; humano iure, neque diuino. Quanquam interim grauiter peccat is, qui iurat præsertim, & Deum ad rem falsam, aut mendacium adhibet testem. Et quidem Theologi superioris seculi docent, committi peccatum mortale, nisi ab ignorante uerum, aut falsum iuretur. Faciunt etiam differentiam inter mentiri & mendacium, quibus tamen argutijs, præsertim hic nihil opus est. Ponunt præterea duplex iuramentum, alterū assertorium, alterum promissorium, hoc referunt ad res futuras, illud ad præteritas & præsentes, quod nō reprehendo, sed tamen aliquid futurum iurari potest sine promißione, saltem falso, ac pro eo, ac ipsi de iuramentis & periurijs disputant. Nam qui sic iurans promittit: Ego sancte iuro tibi, cras pluiturum esse: aut si die Iouis aliquid agere inceperis,

fœliciter

fœliciter hoc euenturum esse, nihil obligatur iure ciuili, nec peierauit, quando hoc non accidit, uel promißione addita. Iure diuino tametsi non obligatur, nihilominus tamen, si hæc non eueniant, periurus fit, aut fortasse tum etiam, quando euenit iuratum. Temeritas enim est, & blasphemia in Deum illa iurare simpliciter, quæ non habeas in tua potestate, aut de quibus non certus sis, fore, ut aut accidant, aut non accidant. Porrò *non est hoc concedendum quibusdam* Theologis *saltem ciuiliter, qui docent periurium tantum in intentione obligandi se consistere. Sic enim patefieret magna fenestra hominibus, ad uiolanda pacta, promissa, fœdera, & omnis generis contractus, adeoq; fides humanæ societatis uinculum subuerteretur, nec ipsis non turbaretur iuramentum, de non seruandis operibus perfectionis.* Notū *enim est, quæ uocent opera perfectionis.* Nunc *si quis iuraret, se seruaturum esse opera perfectionis cum proposito non seruandi, certè faciendum esset contra propositum, seu intentionem, ne poneretur obex motioni* Spiritus *sancti, ut loquuntur.* A*ut enim essent seruanda, aut relinquenda libera.* V*tuntur, qui sic docent, ad hoc uerbis* S. Au*gustini, qui dicit in quodam loco*: Interest, *quemadmodum uerbum procedat ex animo, ream linguam non facit, nisi rea mens sit.* Q*uæ si paulò dexterius*

intelligantur, nihil patrocinantur illis, præsertim ad ciuile periurium. Est itaq; periurium erga Deum uel non facere hoc, quod iurans promiseris, te facturum, uel non esse, quod esse iuraueris, siue hoc sit uerum, siue sit falsum, excepto eo, quod per iustam ignorantiam iuratur. Quanquam non debet seruari, quod turpe sit promissum. Non enim duplicari debet peccatum. Ac sanè pia mens ne quidem ea iurat, quæ uidentur in nostra potestate esse, nisi addita conditione uel expressa, uel intellecta. Illa enim est incertitudo rerum humanarum, ut quæ maximè putamus nobis subiecta esse, ab eis sæpe excidamus. Quod tamen de ijs, quæ promittuntur, intelligi debet. Nam asseri aliquid sine mendacio aut periurio potest, ut cum iuramus Deum esse, Deum iustum esse, item cum iuramus, nos sensisse, quod certo sensimus, aut intelligere, quæ uere intelligimus, hoc est, cum asserimus iuramento illa esse, quæ natura impreßit nobis certa, uel Deus ipse mandauit nobis, ut pro certis haberemus, & assereremus. In his tamen etiam posterioribus maximè est fugienda temeritas, & præcipitantia, Ac tutius est sine iuramento illa asserere, nisi aliqua neceßitas iurandi nobis imponatur, ut fit in iudicijs, aut etiam alibi. Hinc nata sunt in foro iuramenta ueritatis, & credulitatis. Graue enim est, Deum adhibere testem.

Id quod

Id quod fit in iuramentis nominatim hoc nostro tempore. Egregiè præcipit Isocrates, ubi dicit: ὅρκον ἐπακτὸν προσδέχου διὰ δύο προφάσεις, ἢ σ' αὐτὸν αἰτίας αἰσχρᾶς ἀπολύων, ἢ φίλους ἐκ μεγάλων κινδύνων διασώζων. ἕνεκα δὲ χρημάτων μηδένα θεὸν ὀμόσῃς, μήδ' ἂν ἐνοκρεῖν μέλλῃς, δόξεις γὰρ τοῖς μὲν ἐπιορκεῖν, τοῖς δὲ φιλοχρημάτως ἔχειν. Pertinet hæc tota res ad secundum & octauum præcepta diuina. Quod autem liceat iurare Christianis in rebus serijs, aut necessarijs, aut ad defensionem gloriæ diuinæ, & salutem hominum, tum alia probant, tum exemplum S. Pauli. Docuit idem Augustinus his uerbis: Iuramentum faciendum est in necessarijs, cum pigri sunt homines credere, quod eis est utile. Sed redeamus ad latrones, quibus etiam est seruanda fides non minus, quàm hosti, præsertim si prius indixerint bellum, id quod plerunque fit nostra ætate. Fortasse non fuerunt talia latrocinia, cum Cicero uiueret, aut adhuc fortasse in alijs regionibus non sunt. Nec rectè possunt dici latrocinia, sed uera bella sunt. Quod autē à ueris latronibus extortum est iusiurandum, id ius ciuile non cogit seruare, imò non habet aliquando magis pro iuramento, quàm quod est aut impoßibile, aut rem turpem continet. Dicit enim metum cadere etiam in

constantem uirum, id est, posse adigi uirum constantem proposito uel capitis, uel alio magno periculo, aut iuret contrà, quàm faceret extra periculum positus, & quidem hoc nō tantum de iuramento, quod à latrone, sed quod à quouis alio extorquetur, intelligendum est. Theologi sentiunt contrà, seruandū esse tale quoq; iuramentum, quanquam non cogendus sit is, qui iurauit, ad seruandum, sed monendus, ut seruet, id est, sine peccato non posse non seruari tale iuramentum, nisi tamen res illicita, aut peccatū sit iuratum. Tunc enim non debet seruari, quia adderetur alioqui peccatum peccato. Vbi manet hic intentio? quam si quis aliam ab eo, quod uerbis iurat, habeat, necesse est, non ex eo pendere periuriū, aut in tali causa committi periurium, siue, quod iurasti, serues, siue non serues. Et hoc omnino fieri puto, cum ad Deum refertur ista res. Tale fuit iuramentū Saulis, propter quod uoluit filium suum Ionathan interficere: & Dauid sic iurauerat se occisurum esse Nabal, cum omnibus suis, & recte fecit, quod nō seruauit iusiurandum, retractus ab instituto per Abigail uxorem Nabal. Philosophi propius ad Theologorum sententiam accedunt, quàm ad Iurisconsultorum sententiam. Docent enim honeste faciendum esse cum quantocunq; periculo aut damno. Iam si honestum est stare pactis & conuentis, in

tis, in quibus non est aliqua turpitudo, aut dolus, multo magis seruari debent iuramenta, in quibus etiam à coactis promissum est, quod sine turpitudine seruari potest. Nam, quod iurisconsulti dicunt, metum cadere in uirum constantem, Philosophi quidem etiam concedunt, saniores præsertim, ut sunt Peripatetici, uerum, paulo aliter, cum docent, non debere sine metu esse hominem, sed debere medium seruare in metu, id est, non committere, ut metu uel periculo mortis cõtra honestatẽ faciat. Quare potius mors perpetienda erat, q̃ iuranda res turpis, aut hoc, quod non uelles seruare. Atq; ita quidem faceret uir fortis. Sed quia magna est imbecillitas nostræ naturæ, ut ad nostra opera & religionem redeam, facile potest & in talibus rebus, sicut in alijs etiam, labi, & errare homo. Quod cum acciderit, non tamen debet propterea desperare, sed redire in uiam, & pœnitentiam agere. Est enim unum de illis peccatis, quæ ignoscit Deus, seu ut scriptura loquitur, in filium est peccatum, non in spiritum sanctum. Quanquam debemus ipsi nobis resistere, aut potius orare Deum, ut det nobis animum, & constantiam contra istiusmodi peccata. Illam etiam infirmitatem, aut tantam uim affectuum in hominis natura Iurisconsulti, ut prudentes homines, & multa edocti usu rerum intellexerunt, eoq;

respexerunt, cum disputauerunt, metum cadere etiam in uirum constantem. Hæc fere habui, quæ de iureiurando annotarem hic obiter, quod Ciceronis sententia sic melius intelligi posse uidebatur, & quod res magna est, & in qua procliue est committi grauißima peccata, quæq; uarios prætextus habere potest. Nunc redeo ad propositum. *Cicero in hac quartæ cauillationis refutatione utitur hoc Syllogismo, non tamen continuatis, & Dialectico ordine positis partibus:*

Iuramentum hosti est seruandum,
Regulus dederat hosti iuramentum,
Ergo debuit seruare hoc iuramentum.

Citatur etiam ibi uersiculus ex Euripidis Hypolito *latinè factus, quem copiose est imitatus* Ouidius *in* Epistolis, *ubi dicit:*

Quæ iurat mens est, nil coniurauimus illa.
Illa fidem dictis addere sola potest.
Consilium, prudensq; animi sententia iurat,
Et, nisi iudicij, uincula nulla ualent.

Pertinet huc tota illa fabula. Adduntur *postea duo exempla ex* Romana *historia, quibus* Maior Syllogismi *præcedentis probatur. Prius extat apud* Liuium *in nono libro primæ* Decadis, Secundũ in. 55. Epitome Flori. *Habet hoc etiam amplificationem à contrario facto* Q. Pompeij *scilicet, cuius fit mentio in*

tio in. 54. Epitome Flori. Confutatio quinti argumenti est negatio causæ iurisiurandi, cui annexa est obiectio de profectione. Poterat enim uideri ex metu quodam profectus esse Romam Ad eam sic respondet, cum quadam obiurgatione, ut iudicaretur causa per Senatum ipso suasore, ideo profectum esse. Sextum argumentum reuocat rem ad fundamentum disputationis cum repræhensione sermonis non fieri, sed esse honestum, quod ualde sit utile, atq; omittit, quod inde uolebant colligi, manere in patria, esse domi suæ cum coniuge, cum liberis, & alia, quæ suprà sunt recitata, esse magnas utilitates, propterea etiam honesta fieri, nec Regulũ contra has suas tantas utilitates debuisse facere. Ad hoc tamen sub initium Historiæ respondet. Elegans locus est de hac re apud Gellium libro primo, capite tertio. Postremo laudat hoc Reguli factum Cicero, per quandam comparationem partium duarum, quod censuit non reddendos esse captiuos, & seruato iureiurando reuertit Carthaginem, ostenditq; exemplis, quanta fuerit reuerentia ueterum Romanorum erga iusiurandum. Tota historia Manlij extat apud Liuium in septimo & octauo libris primæ Decadis, Quod exemplum est superiori contrarium, docet tamen idem, quod ad Senatus iudicium attinet, accommodaturq; factum illorum decem legatorum

ad pugnam, quæ uidetur esse inter prudentiam & utilitatem, quod suprà plenius est explicatum. Porrò tota historia de captiuis non reddendis publicè refertur ad præsentem collationem, quæ est inter utilitatem & fortitudinem.

Restat quarta pars.

Hactenus est utilitas in hoc libro comparata cũ prudentia, iusticia, & fortitudine. Iam incipit etiã comparari cum modestia, quarta honestatis parte. Sicut autẽ in præcedentibus partibus est ostensum, quod magna sit utilitatis cognatio cũ ipsis, quodq́; non sint habenda pro utilibus ea, quæ cum una illarum pugnent, ita hic ostenditur, quanta sit eius cognatio cũ modestia & continentia, similibusq́; uirtutibus, quas omnes una appellatione uenire Ciceroni suprà satis est indicatum, nec esse quicquam iudicandum utile, quod his uirtutibus sit contrarium quantumcunq; speciem habeat utilitatis. Et est sanè ea cognatio inter utile & honestum, & illas uirtutes, quæ est inter genus & species. Siquidem idem sunt utile & honestum, ut uult Cicero, idq́; initio huius libri disputauit. Ac tametsi præcipuè Cicero hoc docet, nihil esse pro utili habendũ, quod non sit honestum, uidetur simul tamen probare tanquam coniunctionem illam honesti & utilis. Nam quod conuenit ita cum omnibus partibus aut speciebus ali

cuius

cuius totius aut generis, ut idem sit cũ eis, necesse est idem quoq; esse cum toto aut genere. Quanquam Cicero alia forma utitur: Nihil, inquiens, cũ omnibus partibus honesti, seu cum ipso honesto pugnans est utile, ergo, nihil quod est utile, pugnat cũ honesto. Sed neq; ex primo sequitur prorsus hoc: Omne honestum est utile: neq; ex secundo illud: Omne utile est honestum. Quia non sequitur necessario uel ad negationẽ alicuius de contrario eius affirmatio de altero contrario, uel ad negationem contrarij de aliquo affirmatio alterius contrarij. Sed omittamus hæc, & putemus sanè Ciceronem priorem partem disputare. In hoc loco sumit Cicero uoluptatem, quam homines habent pro magna utilitate, & cũ ea comparat honestatem sic ut doceat uoluptatem non esse rem utilem. Ita autem hoc probat:

Nihil, quod est contrarium Modestiæ, utile est,
Voluptas est contraria Modestiæ,
Ergo non est utilis uoluptas.

Minor est probata ab officijs uirtutum sumpto argumento, amplificataq; longa insectatione Epicuri, & similium Philosophorum, qui aut uoluptatem summum bonum statuerunt, aut uirtutem coniunctam cũ uoluptate, & conatur demonstrare, quantam ruinam honestatis & omnium uirtutum hæc doctrina secum trahat. Ego suprà satis ostendi, quæ

sit de

ſit de uoluptate Ariſtotelis ſententia, nec ſatis cautè, uel nimis Stoicè facere Ciceronem, qui uoluptatem contrarium uirtutis ponat, & ne quidem inter bona uelit numerari. Profectò Epicurus non habuit omnino nullam cauſam, cur uoluptatem cenſuerit eſſe bonum, & quidem ſummum: quem tamen hic non defendo, & de hac re alibi copioſius diſputabimus fortaſſe. Quæ hic de fine bonorum & malorũ obiter ſunt expoſita à Cicerone, fuſiſſimè diſputata ſunt ab eodem in quinto libro de Finibus bonorum & malorum.

Habes à patre munus.

Totum opus hic concluditur, & repetita ſunt ferè omnia, quæ hic dicuntur ex præfatione primi libri. Sunt autem commendatio operis, & adhortatio ad lectionem eius. Item occupatio de diuerſitate ſuæ ſectæ, & Cratippi ſectæ. Obſeruandum eſt, quod in fine ſubiungit ſuperlatiuo comparatiuum, & quidem maius quiddam illo ſignificantem contrà, quàm pro graduum natura, pro conſuetudine tamen latini ſermonis. Sic etiam eſt locutus Ouidius in nono libro Transformationum.

Sed quæ cum tibi ſit iunctiſſima, iunctior eſſe
Expetit, & uinclo tecum propiore ligari.

Elegans eſt omnino formula orationis, & magnum quendam impetum ac uehementiam habet.

Hæc ferè

Hæc fere uolui & potui scribere hoc tempore, non tam, ut qualemcunq; lucem afferrem huic opusculo Ciceronis, quod tamē dignum est omnino, in quo ornando & illustrando, ac commendando adolescentibus omnes studium, atq; operam aliquam ponant, quàm ut ostenderem studiosis talium rerum, quomodo congruerent hi Ciceronis libri cum Aristotelis libris τῶν ἠθικῶν, simulq; commonefacerem eos, ex fontibus illa tandem scholasticos etiam haurire debere. Gratius enim, ut inquit Poëta, ex ipso fonte bibuntur aquæ. Et dignus est Aristoteles, quem uelut exemplum sanæ & expeditæ doctrinæ habeamus. Quanquam non uelim uideri hoc dicere ad extenuandas Ciceronis laudes, quem scimus, & gratißimo animo recordamur, non pauca priscis & melius, & elegantius docuisse. Atq; uti nam haberet iste author paulò plures & diligentiores lectores. Quod tamen hoc seculo propemodum accidisse uideo, licet nunc iterum hoc incipit agi, ut inquinemur illa uetere barbarie. Quid dico, ut iterum inquinemur, hoc agi? Nondum illud cœnum totum absterſimus, & uix tandem agnoscere potuimus, ac serius, quàm agnouimus perfectè barbariē, & totam, hoc enim est perfectè, ut puto, agnoscere, quod malum & pestiferū est, exterminauimus, & quasi in exiliū, ut iandudū est merita, egimus,

elegan

elegantiarum literarum iterum ſere nos obliuio & ſatietas cœpit. Quod cur accidat nobis Germanis, utinã ſim falſus, non uideo, niſi quod ſimiles habent labra lactucas, & facilè nobis tædium, talium præſertim rerum, irrepere ſolet. Sed reuoco me ad finem, ad quem tendit noſtra oratio. Nos Commentarios conſcripſimus & ædidimus, tum eorum gratia quæ nunc indicaui, tum, ut periclitaremur noſtrum ingenium, atque ex multorum iudicio diſceremus, quantum de nobis ipſi deberemus ſentire iam, & in poſterum ſperare, imitati in hoc Apellem, & alios bonos artifices, qui non uoluerunt ex unius, aut alterius pendere iudicio, ſed multorum audire ſententias. Nam, ut docet Heſiodus, φήμη οὔτις πάμπαν ἀπόλλυται, ἥντινα πολλοί λαοί φημίζουσι, θεός νύτις ἐστὶ καὶ αὐτή. Quod ſi animaduertam non diſplicuiſſe hunc meum laborem iis, qui uerſantur in diſcendis noſtris literariis artibus, non leuis mihi fuerit ſtimulus additus ad alia lucubrando, & fortaſſe, ut ſolet diem dies docere, meliora. Reliquum eſt hoc, ut Lectores rogem, ne ſint iniqui huius mei facti iudices, ac meminerint fauendum eſſe potius conantibus aliquid honeſte, quàm obſtandum.

FINIS.

ERRATA.

Folio	Linea	Lege
27	23	ὅπως
29	22	κ᾽ ἀκεῖνο.
42	6	præſpicere
43	9	effectus
50	21	ὁμολογοῦσιν
53	22	in Cicerone
74	14	ἔχει
75	10	uberioris
108	14	priuatum

Hæc ſunt Amice lector, quæ inter relegendum obſeruauimus, quibus autoris ſententia periclitari uidebatur, cætera quæ tu oculatior fortaſſe animaduertes, paucula opinor & leuiuſcula, candidè corrigito, & Vale.

ARGENTORATI APVD
CRATONEM MYLIVM
MENSE SEPT.
ANNO
M. D. XXXIX.

